

Azra Gadžo-Kasumović

Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo

KOLEKTIVNO I POJEDINAČNO JAMSTVO, KEFALET-DEFTERI I REGISTRACIJE KEFALETA U DOKUMENTIMA U BOSNI OSMANSKOG PERIODA

Sažetak

U radu se govori o terminima jamčenje ili garancija na način kako su korišteni u osmanskim registracijama. Potom se govori o vrstama registracija: pojedinačnim i kolektivnim, kao i o proceduri registriranja kefaleta na osmanskim sudovima. Obradeni su, uz navođenje primjera, opis i upotreba pojedinih termina karakterističnih za pojam jamstva odnosno garancije. Posebna pažnja je posvećena kolektivnim kefalet-defterima ili defterima kolektivnog jamstva kao faktoru čuvanja opće sigurnosti čiji razlozi i način registriranja predstavljaju, prije svega, praksu karakterističnu za krajišta kao što je Bosanski ejalet. Radi ilustracije kolektivnih kefalet-deftera pored ranije obrađenih deftera Mestvicine kefillleme iz 1257./1841. godine i kršćanske kefillleme iz 1202./1788. godine, dat je pregled i opis i brojnih drugih tradicionalno vođenih kefalet-deftera prije svega, detaljno, iz 1565. godine, potom je ukazano na praksu međusobnog jamčenja begova, baša, aga, imama i na jamčenje tih pretpostavljenih za njihove pratioce, tj. sluge. Također je dat i osvrt na defter-kefillleme janičara baša iz 1181./1768. godine, mješovita kefilllema iz sela Osinići, džemat Pazarić, iz 1231.-32./1816.-17., kolektivni kufela-defter iz 1213./1796.-97. iz mahale Ašik Memijine, Bagdadijine i zimmija iz sela Crnotine, defter jamčenja mahale Nedžzade nastalog povodom neke kavge na Palama godine 1248./1832. i drugi. Pored gore opisanih kefalet-deftera govori se i o drugoj grupi kolektivnih kefalet-deftera koji su bili vezani za esnafske korporacije i za međusobne garancije u pogledu učestvovanja u ekonomskom privređivanju u određenoj sredini. Najstariji poznati primjer te vrste je kolektivni defter iz 1565. godine registriran u sidžilu sarajevskog suda, a odnosio se na područje Sarajbosne. Međutim, vrlo je vjerovatno da je ta praksa registriranja kolektivnih deftera vođena od samog početka osnivanja šerijatskog suda, pa čak i prije formiranja sudske mahkeme, dovođenjem kadije i uspostavljanjem kadijske službe.

Daju se informacije i o tome da je u pogledu obavljanja jamčenja, zaštite reda i poretka vladajućeg sistema osmanskim zabitima, a posebno janičarskom agi i njegovom zamjeniku kul-čehaji od strane Porte bio dodijeljen, bilo kao kul-čehaji bilo kao bivšem agi kul-čehaji/*kul-čehaji esbek*, visok stupanj odgovornosti i obaveze u smislu procjene općeg stanja, ocjene relacija među raznim grupama. On je na osnovu informacija što su mu dostavljane s Porte provjeravao stanje i inicirao poduzimanje neophodnih mjera u skladu sa naredbama.

Praksa klasičnog osmanskog tipa jamčenja iskazana kroz kolektivne kefilleme-deftere bila je zadržana u bosanskom krajištu i do 1841.-1842. godine. To pokazuje poznati Mestvicin kefilleme-defter koji je bio jedna vrsta prelaznog deftera/popisa između tradicionalno vođenih kolektivnih kefalet ili kufela-deftera i prelaska na nove savremeno vođene popise.

U okviru modernizacije još uvijek trajućeg osmanskog sistema prve polovine 19. stoljeća evidentno je da se, u skladu s reformskim promjenama, nakon ukidanja janičara 1826. godine s visokog nivoa vlasti obraćalo, ne više kul-ćehaji, nego mirlivi kao vrhovnom zapovjedniku novoosnovanih vojnih formacija nazvanih Pobjedonosna muhamedanska vojska/*Asakir-i Mansure-i Muhamediyye* te vekilu tog mirlive i vekilu mutesellima.

Ključne riječi: kefalet, jamstvo, kolektivni kefalet-defteri, pojedinačni kefaleti, sigurnost privrednog miljea, poslovne garancije, poslovno angažiranje, procedure sprovođenja sigurnosti lokalne zajednice

U radu se obrađuju registracije kolektivnog jamčenja iskazanog kroz kefilleme ili kefalet-deftere koji se javljaju u dvije varijante:

1. kolektivni kefaleti muslimanske ehalije i predstavnika raje karakteristični uglavnom za krajišta i sastavljeni radi održavanja mira i sigurnosti te sprečavanja organiziranih oblika pobuna;
2. kolektivni kefaleti lica angažiranih u esnafskim korporacijama i u privrednom životu centara Carstva i centara u pokrajinama.

Kolektivni kefaleti su bili sredstvo čuvanja mira i sigurnosti te faktor održavanja ekonomskog rasta, prosperiteta i stabilnosti. Jedna od osnovnih nakana sastavljanja i službenog registriranja deftera kolektivnog jamčenja koja je bila organizirana od samog početka osmanske vlasti u našim krajevima je uspostavljanje i održavanje kolektivne odgovornosti cjelokupnog odgovornog muškog stanovništva na svim područjima Bosanskog ejaleta. U tom pogledu muški odgovorni članovi određene šire lokalne zajednice koji su bili dužni preuzeti odgovornost za neki nered ili više nereda na području svoje zajednice sami su zajedno morali podnositi posljedice i nadoknadu štete, bilo u materijalnom pogledu bilo u pogledu kaznenih sankcija za postupke, pojedinačne ili kolektivne, koji su bivali sa stanovišta vlasti određeni kao djelovanje protiv date vlasti. Kolektivni kefalet predstavlja jednu vrstu jamčenja praktikovanu s vremena na vrijeme među odgovornim licima jedne zajednice s namjerom da se pojača osjećaj moralne odgovornosti navedenih osoba te da bude faktor izgradnje svijesti u pogledu te odgovornosti. Kada su bili u pitanju nasilnici, svrha određivanja jamčenja za njih, kako kolektivnog tako i onog pojedinačnog, bila je njihovo privođenje redu, čvršće povezivanje sa autoritetom zajednice, nastojanje da se problem riješi činom jamčenja mirnim

putem i kao vid opomene, i istovremeno kao ukazivanje povjerenja inkriminiranoj osobi te kao podrška da se nadiđe devijantno ponašanje.

Kolektivni kefaleti na osmanski način obavljali su se do tanzimatskih promjena. Posljednji poznati defter tog tipa sačinjen je 1841. godine. U vrijeme intenziviranja implementacije reformskih mjera muslimanski obrtnici su počeli iskazivati nezadovoljstvo jer im nisu odgovarale promjene u načinu organizacije cjelokupnog sistema i jer je ta povlaštena islamska ehalija gubila svoje privilegije. Stoga su kao sigurnosna mjera i mjera kontrole njihovih postupaka sastavljani kolektivni kefaleti navedenih esnaflija. Pored spomenutih jamčenja civilnog stanovništva obavljali su se i kolektivni popisi pripadnika lokalnih vojnih snaga baša janjičara dobrovoljaca uz međusobno jamčenje prilikom odlaska na vojne pohode što je evidentno među regrutima iz sarajevskih mahala.¹ Uvođenje kolektivnog kefaleta javlja se kao potreba na neuređenom krajištu sa veoma šarolikim i neujednačenim sastavom stanovništva. Motivi provođenja kolektivne kefileme bili su različiti u različitim razdobljima osmanske vlasti. Može se govoriti o onim u klasičnom periodu te vlasti dok su temeljne institucije tog sistema uspješno funkcionirale, o onom u periodu nakon slabljenja te vlasti i neprekidne destabilizacije izražene kroz stalne nemire, bune i ratovanja na granici do perioda početka devetnaestog stoljeća, kada se te klasične institucije postupno ukidaju i moderniziraju. Kad se radi o kolektivnim kefileme-defterima, može se vidjeti da su sastavljani različitim povodima te da je svrha tog popisivanja bila utvrđivanje stanja pojedinih grupacija ljudi, tj. uvid u mogućnosti pojedinih osoba, u njihove radno-poslovne potencijale, njihovu lojalnost, njihovo ponašanje, postupke, etiku, ili uvid u njihove manjkavosti, devijacije te posebne vidove individualnih i društvenih reakcija. Prvobitno predmet tih popisa bilo je samo aktivno sposobno muško stanovništvo pojedinih sela, mahala, kasaba. Ovako vođeni popisi bili su veoma bitan dio osmanske politike, koja je vodila računa o ljudskim resursima. Na taj način birala je radno sposobne i lojalne, radno sposobne a nelojalne, radno sposobne a nemoralne i problematične, one koji su bili sumnjivog ponašanja i koji su ostajali bez jamca od onih koji su imali jamca i garanta.

Kefalet-defteri se bitno razlikuju od popisnih tapu tahrir-deftera, kojim je svrha bila da se od samog osvajanja nekog novog teritorija isti popiše. Taj

¹ Derviš Korkut navodi da je postojao u Institutu za istraživanje Balkana jedan takav popis iz 1203./1788.-89. godine a, također, i iz 1266./1850. sačinjen prilikom odlaska vojnika u redovnu vojsku/*nizam*. Vidjeti: Derviš M. Korkut, *Mestvičina čefilema iz 1841...* n.d., str. 103; Ovdje treba napraviti razliku između deftera sa izrazima jamčenja, kakva je *Mestvicina kefilema*, i onih običnih popisnih deftera vojnika serdengečtija ili spahija spremnih na odlazak u rat (Skarić, Prut, 1811.), kao i popisa kakav je Muderizovićev popis sarajevskih zanatlija iz 1848. godine.

defter je bio temeljni popisni defter Osmanske države i kao takav prosljeđivao se na Portu, a nijedan njegov primjerak nije ostavljan u pokrajini dok je jedan primjerak kolektivnih kefalet-deftera ostajao evidentiran u pokrajinskoj administraciji. I tapu tahrir-defteri i popisi kolektivnog jamstva/kefalet-defteri bili su pokazatelj organiziranosti jedne lokalne regije i njene uklopljenosti u osmanski sistem, s tim što su tapu tahrir-defteri služili evidentiranju poreza i poreskih obveznika i poreskih korisnika dok su kefalet-defteri sastavljeni u svrhu sporovođenja reda i čuvanja mira i sigurnosti te u smislu evidentiranja karakteristika aktivnog lokalnog stanovništva za moguće angažiranje istog u privrednim djelatnostima. Nijedan od navedenih deftera ne obuhvata popis cjelokupnog sanovništva. Tek kada se kombinuju podaci iz obje vrste deftera može se dobiti donekle potpunija slika o stanovništvu iz određenih vremenskih razdoblja (naravno ukoliko su izvori za dati period sačuvani).

U austrougarskom periodu u Bosni (dok je centralna osmanska vlast i sistem još uvijek funkcionirao na drugim prostorima) počinje da se vodi moderan način popisa stanovništva sa podacima kojim se dolazi do informacija i o onom što su davali osmanski kefalet-defteri i onim informacijama koje su državi pružali tradicionalni osmanski popisni poreski defteri s tim da su bile u austrougarskom popisu uključene sve bitne informacije o sredini i ukupnom stanovništvu, a ne samo određene kategorije, što je ranije bio način vođenja osmanskih popisa.

* * *

Radi ilustracije moguće upotrebe termina *kefalet*, u ovom radu se ukazuje i na pojedinačne registracije jamstava, koje se pojavljuju u sidžilima kao vid uobičajene pravne prakse uspostavljene od samog početka osmanske vlasti. Također se, radi potpunijeg razumijevanja upotrebe termina kefalet u osmanskim sudskim dokumentima, govori o upotrebi termina *jamac*, *jamčenje* u pojedinačnim registracijama jamčenja ili u uobičajenom činu davanja garancije praktikovanih u sudsko-administrativnoj praksi kroz razne vidove komunikacije među strankama, sačinjenim po raznim povodima i vezanim prije svega za imovinsko-pravne odnose ili slučajeve porodičnog nasilja.²

2 Napominjem da rad nije obrađivan sa aspekta pravnog tumačenja navedenog pojma kefaleta nego sa aspekta tumačenja primjene raznih vidova kefaleta kroz osmansku sudsku praksu, posebno tumačenja *primjene kolektivnih kefaleta koji su imali u organizaciono upravnom smislu karakterističnu ulogu nad kontrolom pojedinih zajednica u osmanskom društvu*.

Termini izvedeni od korijena K F L کفل upotrijebljeni u časnom Kur'anu

Kao što je općepoznato, termini izvedeni od korijena K F L preuzeti su iz islamske šerijatske prakse i uklopljeni u potpunosti u osmansku pravnu praksu. U osnovnim značenjima izvedenim od glagola *kafala*/کفل i njihovoj primjeni u kur'anskim ajetima nalazi se temelj za razumijevanje kasnije primjene tih pojmova u islamskom šerijatskom pravu kako u periodu kada su bile dominantne i vodeće dinastije Emevija, Abasija i Seldžuka tako i u osmanskom razdoblju u kojem je primjenjivana islamska šerijatska pravna praksa hanefijske provenijencije. Stoga se ovdje kao primjer navode ti ajeti i oblici izvedeni iz navedenog korijena koji su u njima upotrijebljeni:

Yakfulu: وما كنت لديهم اذ يلقون اقلامهم ايهم يكفل مريم وما كنت لديهم اذ يختصمون³

Yakfuluhu: هل ادلكم على من يكفله⁴

Yakfulunahu: هل ادلكم على اهل بيت يكفلونه⁵

Akfilniha: ان هذا اخى له تسع وتسعون نعجة ولى نعجة واحدة فقال اكفلنيها⁶

Kaffalaha: وكفلها زكريا⁷

U djelu *Umdetu-l-Huffaz* stoji: „Ovo je stavljeno sa određenim ublaživanjem (tj. bez tešdida) u odnosu na smisao da je Jahja preuzeo obavezu o njoj i da je čuvao od svega što bi joj nanijelo zlo i preuzeo je obavezu u onom što se nje tiče, a (pročitano je) sa tešdidom sa sudbinskim udjelom/*nasib* Zekerijaa u odnosu na pojam da ga je Uzvišeni Allah učinio kefilom/garantom po pret hodnom značenju u riječima Uzvišenog *Akfilniha/daj da ja o njoj brinem*, tj. učinio ga je jamcem i garantom njoj.⁸ Iz navedenog se vidi da termini *yakfulu*, *yakfuluhu*, *yakfulunahu*, *akfilniha*, *kaffalaha* u svim citiranim ajetima znače preuzimanje brige i obaveze sa potpunom odgovornošću u smislu osiguranja hrane i odjeće, obrazovanja kao i u smislu zaštite u svakom pogledu.

O terminima kefil, kefileme, kefalet u osmanskim kanunnamama

U osmanskim kanunnamama se spominju termini od korijena *kafala* preuzeti iz arapsko-islamske šerijatskopravne prakse. Također se spominju i u kadijskim sakovima iskazani kroz obrasce za vođenje određenih tipova sudskih postupaka. Međutim, ni u jednim ni u drugim izvorima nisu sakuplje-

3 „Ti nisi bio među njima *kada su pera svoja pobacali da* bi vidjeli koji će se brinuti o Merjemi, a nisi bio ni kada su se prepirali.“ (Kur'an, *Ali Imran*: 44.)

4 „Hoćete li da vam ja pokažem onu koja će se o njemu brinuti?“ (Kur'an, *Ta-Ha*: 40.)

5 „Hoćete li da vam ja pokažem porodicu koja će vam se o njemu brinuti i koja će mu dobro željeti (koji će ga savjetovati)?“ (Kur'an, *Al-Qasas*:12.)

6 „Ovaj moj prijatelj ima devedeset devet ovaca, a ja samo jednu, i on mi reče: ‘Daj ti da ja o njoj brinem.’“ (Kur'an, *Sad*: 23.)

7 „I dao je da se Zekerijja o njoj brine.“ (Kur'an, *Ali Imran*: 37.)

8 عمدة الحفاظ في تفسير اشرف الالفاظ تأليف ابو العباس شهاب الدين احمد ابن يوسف ابن محمد ابن مسعود ابن ابراهيم الحلبي الشافعي المعروف بالسمين; تحقيق محمود السيد الدغيم : دار السيد للنشر اصطنبول ٤٩٦-٤٩٧

ni na jednom mjestu, tj. u jednom poglavlju svi slučajevi vezani za jamstvo/*kefalet*, nego se susreću rasuti i izmiješani sa raznim drugim predmetima.⁹ To je stoga što se ta pravna terminologija nalazila razrađena u poznatim kodificiranim fikškim djelima na arapskom a čije su originale osmanski pravници na arapskom i koristili, a kanunname su se bavile onim aspektima određivanja pravnih propisa nastalim nakon što bi se pojavili konkretni slučajevi i nakon što bi se pojavile razne potrebe na terenu koje su bile od državnog interesa. A što se tiče kadijskih sakova oni su predstavljali samo egzemplarne primjere sakupljene iz raznih fikških djela ili formirane na osnovu fetve nekog autoriteta kao izraz ukazane potrebe u datom savremenom momentu. U osmanskim kanunnamama i sakovima spomenut je termin *kefillema* izveden od arapske riječi *kafil* i turciziran dodavanjem turskih sufiksa. Pored turciziranog oblika *kefilleme* postoji i arapski oblik *kefalet* i oba oblika upotrebljavaju se jednako. U osmanskoj pravnoj terminologiji korišteni su uglavnom pravni izrazi preuzeti iz hanefijskih fikških djela na arapskom jeziku. Međutim, kada bi se ukazala neka potreba na određenom mjestu i u određenom vremenu da se riješi i dopuni i jasnije pravno i zakonski reguliše neko pitanje, tada su izdavani fermani koji su od vremena izdavanja postajali slovo zakona i riječ na osnovu koje se određena praksa nastavljala provoditi u djelo. Tako je u osmanskim kanunnamama, odnosno u samo jednoj od njih, spomenut termin *kefillema* kao vrsta poreza koja se dodavala kao obaveza na one stanovnike koji su bili dužni plaćati džizju.¹⁰ Fermani su izdavani iz potrebe da se određena pitanja koja su se pojavila jasnije ekspliciraju i zakonski urede te su samim obznanjivanjem postajali slovo zakona. Naprimjer, termin *kefil bi-l-mal* spomenut je u jednom takvom fermandu izdatom 17. dana mjeseca zi-

9 Do sistematiziranja navedene teme u jedinstveno poglavlje o jamstvu/kefaletu došlo je tek u doba tanzimatskih promjena, kada je došlo i do osavremenjivanja sudske prakse.

10 Tu nije ništa rečeno o kefilleme-defterima, niti o kolektivnoj kefillemi, niti načinu ni potrebi njihovog sastavljanja i provođenja. Iz teksta šta ustvari jeste kefillema kao dodati porez na džizju da se zaključiti da se radi o nametu razrezivanja troškova za sastavljanje deftera na teret one kategorije stanovništva koja je bila dužna davati džizju. Radi se o jednom kratkom dijelu teksta iz Ebu Suudove kanunname koja sadrži šerijatske analize odredbi/*hüküm* vezanih za porezno pravo u kojem se navodi sljedeće: „Jedna druga reforma koja je bila vezana za sakupljanje i raspodjelu džizije desila se u periodu Mahmuda II. Jednom odlukom datiranom 1246./1830. godine okončani su prisilni porezi kao što su mubaširija i kefillema, koji su se uzimali od nemuslimana kao višak uz džizju. Na džizje se kao dodatak/*zam* redom dodavalo po 2, 5, 1,5 i po 1 groš te se značajan dio ovih dodataka dodjeljivao kao plaća džizjedarima. Budući da se zloupotrebe nisu spriječile, to je jednom drugom kanunnamom datiranom 1249./1833. godine kategorično zabranjeno da se uzima više od osnovnog iznosa džizje. Ketebeh’ul Hakir Ebussuud. Vidjeti: Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri*, Osmanlı hukukuna giriş ve Fatihdevri kanunnameleri, 1. Kitap, Istanbul, 1990., str. 168, prema Sul Kutup. Reşid Ef. No: 1036, Vrk. 123a.

I-kadea 913./1508. godine. Ferman je izdat u vezi sa postupanjem službenika sa vakufima Ejjuba Ensarije, gdje se u jednom dijelu kaže sljedeće: „Neka se ne vjeruje džabijama, neka se preuzme upravljanje vakufom i njegovom imovinom, neka se nađe neko sposoban, neka se uzme sposoban *kefil bi-l-mal* i neka se po običaju i kanunu proda prihod od vakufa, neka se ne desi da se ne proda.“¹¹ Termin *kufela* upotrijebljen je u kanunnami padišaha u dijelu o osumnjičenima: „Bude li se na nekog sumnjalo, bude li imao sina, neka se predloži njegovom sinu, braći, rodbini, prijateljima, kefilima/*kufelasına*, stanovnicima sela, džematu njegove mahale, ili ukoliko je ostao u nečijoj kući, nek se potruđe da ga nađu.“¹² „I također kakav god položaj i službu obnašali kao što je: kadiluk, nastava, tevljet, nezaret, mešihat, imamet, hitabet i ostalo po osnovi carskog berata, pa ako bude potrebno da budu kažnjeni/*tazir lazım olsa*, neka to ne čine na mjestu gdje treba da bude kažnjavanje/*tazir*. A nađe li se kefil na mjestu gdje treba da budu uhapšeni, neka predaju kefila, neka ne hapse. Neka arz upute Visokoj porti i neka podnesu ilam. Bude li velika sramota i, također, bude li mogućnosti da pobjegnu, neka ne traže kefila, neka ih uhapse.“¹³ I u kanunnami iz vremena Mehmeda III u odjeljku o postojanju sumnje/*töhhmet* stoji: „I također neka ne hapse nađe li se kefil na mjestu hapšenja. Neka napišu i neka arz podnesu Visokoj porti. Međutim, bude li velika sramota/*şena ‘ati azime* i bude li mogućnost da pobjegne, neće se tražiti kefil, neka ga uhapse.“¹⁴ Pored gore navedenih zakonskih formulacija vezanih za neka pitanja jamstva susreću se, kao što je već rečeno, ponegdje u kadijskim sakovima obrasci vezani za registraciju bilo pojedinačnog bilo kolektivnog jamstva/kefaleta.¹⁵

Kefilleme ili kefalet-defteri i upotreba termina za jamčenje u osman-skim dokumentima i defterima u uobičajenoj osmanskoj pravnoj praksi prvo u Bosanskom sandžaku a potom u ejaletu

Termini *kefil*/كفيل sa množinom *kufela*/كفلاء i termin *kefalet*/كفالت izvedeni su od arapskog glagola *kafala*/كفل, čiji je jedan od masdara *kefalet*, a znači:

- 11 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri*, II Bayezid devri kanunnameleri, 2. Kitap, Istanbul, 1990., str. 246.
- 12 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri*, II Osman..., knj. 9, Istanbul..., str. 518, 565, 566.
- 13 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri*, II Osman devri kanunnameleri, knj. 9, Istanbul..., str. 518, 565, 566.
- 14 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri*, III Mehmed devri kanunnameleri, knj. 8, Istanbul..., str. 111.
- 15 *Na sljedeći način spominje se i objašnjava kefilleme-defter koji je uspostavljen u svrhu sigurnosti (Božijih) robova i čišćenja pokrajine, a uz znanje šerijatskog suda, imama, ljudi do čije se riječi drži kao i ostale ehalije u džematima i selima*: Vidjeti: GHB, R-709 (list na kojem se nalazi pečat GHB).

jamčiti, garantirati za, biti odgovoran za, osigurati (pokriće) za, preuzeti (neku dužnost) umjesto nekog, jamčiti za nekog. Kefalet označava jamstvo, skrbništvo, dužnost skrbnika, zaštitnika, zaštitu. Znači u korijenu ovog glagola stoje značenja koja pretpostavljaju brigu, zaštitu, odgovornost, obavezu, solidarnost, saosjećanje, lično angažiranje zbog nekog i nečijeg problema, empatiju, sudjelovanje u nečijoj zaštiti, garanciju i preuzimanje odgovornosti za nekog i za nešto što predstavlja neku pojavu, neko djelo. Defteri se u osmanskoj pravnoj praksi nazivaju *kefil ve kefalet-defterleri*.¹⁶ Postoji i naziv *kufela-defteri*: Ovaj naziv upotrijebljen je, npr., za defter jamčenja stanovnika sarajevske mahale Aşik Memije, Bagdadijine i Hodža Sinanove mahale.¹⁷ Brojne su formulacije kojim su se iz arapskog korijena K F L/كفل obrazovali nazivi za deftere jamčenja u osmanskom vođenju sudskih registracija. Derviš Korkut navodi postojanje tzv. *kufelat-deftera*/popisa jamstva „u konvolutu sa 99 listova razne veličine, različitih vrsta papira, rukopisa i pisama, sve pisano na turskom jeziku“.¹⁸ Nazivaju se i *kefilleme-defteri*. Mestvičina *kefillema* iz 1207./1257. godine nazvana je *kefilleme-defter: Defter-i kefilleme-i nefsi-i Saray ve cema'at ve kura-i nahiye-i islam ve milel-i saire el-vaki...* Ovo je bila opća definicija cjelokupnog popisa, a prije popisa svake pojedinačne vjerske zajednice navođen je poseban naziv *kefillema*, npr: *Medine-i Saraybosna ve nahiyesinde bulunan ehl-i islam kefillemesi defteridir; Medine-i Saray'da ve nahiyesinde mutemekkin milleti-i Nasara kefillemesi defteridir*. Na naš jezik prevode se kao *kefilleme* ili *čefilleme-defteri*.¹⁹

Kefalet-defteri kolektivnog jamčenja

Postojale su dvije vrste kefalet-deftera: kefalet-defteri koji su se prvenstveno prakticirali na krajištima kao faktor sprečavanja buna te kefaleti poslovnih korporacija kao faktor ekonomskog razvoja koji su praktikovani prije svega u centru kakav je bio Istanbul. To ne znači da se kolektivni kefaleti

16 *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 134.

17 GHB, sidžil 37, str. 7. Termin *kufela-defteri* upotrijebljen je i u mostarskom sidžilu iz 1213/1798-99. godine: Vidjeti: OIS sidžil br. 67, str. 53.

18 D. Korkut, Mestvičina čefilema iz 1841... n.d., str. 104. Navedeni defteri kao i poreski defteri/*vergi defteri* koji su se nalazili u Balkanskom institutu, a kasnije prebačeni u OIS kao zbirka koja je izgorjela, izgubljeni su pa prenošenje i ovog samog podatka o njima ima vrijednost važne i indikativne informacije.

19 *Kefilname* - termin *kefilname* ima upotrebu u osmanskom pravu u sintagmi *kefilname akçesi*. Vidjeti: I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin ilmiyye teşkilatı, Ankara, 1984., str. 251; *Kefaletname* - kefaletnamom se nazivala i potvrda o garanciji ili garantni list/*kefalet senedi* kakav se praktikovao čak godine 1327/1909. Vidjeti: GHB, A-4103/TO; *Kefillema* je također i izraz koji se koristio umjesto jednog davanja, tj. poreza/*resim* koji se uzimao zajedno sa džizjom od hrišćana.

i jednog i drugog tipa nisu susretali i u provincijama i u prijestolnici. Ali prijestolnica je manje bila izložena opasnostima od buna i kolektivnih nemira, a više je bila mjesto gdje se određivala ukupna poslovna politika Carstva. Stoga su u prijestolnici bili prevladajući kolektivni defteri svih esnafskih struka o čijoj brojnosti svjedoči obiman arhivski materijal navedene vrste²⁰ dok su na krajištima, pogotovo 18. i prve polovine 19. stoljeća, prevladavali kolektivni kefaleti kao faktor sprečavanja pobuna, hajdučije i nemira. Kefalet-defteri kolektivnog jamčenja praktikovani su tokom cijelog osmanskog perioda na bosanskom krajištu.²¹ Kad su u pitanju istanbulski kolektivni kefalet-defteri, oni su bili sredstvo kontrole u esnafu. Sastavljani su na temelju fermana koji se slao kadijama s sjedne strane, a s druge strane, slat je drugi ferman pripadnika janičarskog odžaka: janičarskog age, bostandžibaše, zagardžibaše i džebedžibaše. Navedeni policijsko-vojni službenici uz muhtesiba, i zapovjednike kao što su bili: asesbaša, subaša i kollukčije brinuli su o osiguranju mira i čuvanju sistema. Kadije su slale službenike na mjesta gdje je bilo naredeno da sačine popis, a rezultati su dostavljani kadiji i registrirani u sidžile. U ovim provjerama su pregledani: esnaf, bečarske sobe, hanovi, hamami, dućani te ostale mahale s namjerom da se ispita i utvrdi ko je odakle došao, šta radi, s kim radi i gdje pripada te su uzimani svi lični podaci. Pri tome su svi u okviru esnafa garantovali jedni za druge, a najvažniju ulogu imali su esnafske ćehaje. Hüseyin Nejdet Ertuğ na osnovu svojih istraživanja prema dokumentima Državnog arhiva u Istanbulu posebno govori o esnafskim garancijama te o jednoj hijerarhiji u praksi davanja garancija u okviru esnafskih grupa gdje po jednom redu jedni za druge jamče dvojica, trojica, četverica, ili ukupno svi, a za ove jamči ihtijar, za ihtijare ćehaje, za ćehaje glavni ćehaja.²² Kefalet-

20 Vidjeti: Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı kefalet sistemi ve 1792. tarihli bir kefalet-defterine göre Bogaziçi* (yüksek lisans tezi).

21 Rad je, prije svega, baziran na dokumentima i sidžilima koji se odnose na bosansko krajište i na izvorima kao što su osmanske kanunname i Kur'an kao prvi i temeljni izvor šerijatskog prava u svim njegovim razvojnim fazama. Uvidom u neke druge kefalet-deftere i radove o kefaletu općenito, konstatovano je da su kefalet-defteri u raznim varijantama praktikovani na cijelom prostoru osmanske države. Vidjeti: Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı kefalet sistemi...* n.d.; Стр. Димитров, *Османски извори за историјата на Добруджа и североизточна Бугарија* (Османские источники по истории Добруджий северной Болгарии), София 1981.

22 Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı kefalet sistemi...* n.d., str. 3. i 23. Autor predstavlja i navodi brojne primjere vezane za esnaf i spomenutu praksu pri čemu opisuje pojedinačna jamčenja a i kolektivne poslovne esnafske kefalete sačinjavane po profesionalnim grupama nazivane *kefil yoklama defterleri*. U augustu 1826. godine donesena je nizamnama/uredba u kojoj između ostalog stoji da svi esnafi moraju imati svoje kontrolne deftere sa kefilima, a da se jedan takav defter mora nalaziti kod muhtesiba ili ihtisab-age kao kontrolnog lica čije su kompetencije navedenom uredbom potvrđene i proširene i koji je obilazio esnafe i kontrolirao mjere. N.d. str.19-20. Isti autor također konstatuje da su za dervişe koji su

sistem vezan za Istanbul uglavnom se odnosi na ove situacije gdje se nakon pregledanja i provjera onaj ko nije imao garanta vraćao odakle je i došao. Prema tome u Istanbulu kao prijestolnici su uglavnom bili registrirani poslovni kolektivni defteri, poslovna jamstva, kontrola useljavanja, sprečavanje nekontrolisanog priliva stanovništva i provjera i registracija novopridošlih lica.

U radu je već rečeno da se iz načina na koji je formulirana terminologija u vezi sa kefaletom u osmanskim kanunnamama ne može uočiti ništa registrirano o specifičnostima vođenja kolektivnih kefalet-deftera. Kao što je poznato, osmanski pravni sistem bio je uspostavljen na tradicionalnom šerijatskom pravu baziranom na njegovim klasičnim izvorima i, s druge strane, na kanunu koji se formirao u skladu sa potrebama i uz preuzimanje iskustva i prakse na osvojenim područjima. Sudska praksa, izdavanje pravnih dokumenata kao i praksa registriranja upravnih dokumenata odvijala se na šerijatskim sudovima. U periodu osavremenjivanja osmanskog pravnog sistema razdvaja se šerijatsko pravo sa vođenjem porodičnih privatno-pravnih poslova od predmeta javne državno-pravne prirode koji su se počeli voditi na građanskim sudovima. Po svemu sudeći kefalet-defteri i njihova registracija na sudovima praktikovana je od samog početka uspostave šerijatskih sudova, mada mi imamo čvrst dokaz o njihovoj registraciji u Bosanskom sandžaku u primjeru sačinjenog kefalet-deftera polovinom šesnaestog stoljeća. Pojam jamčenje dolazi od korijena *kafala*/كفالة, a praksa jamčenja ili garancije je kao pravni fenomen definirana kroz klasična pravna djela. Međutim, pravna klasična terminologija se prilagođavala potrebama jedne lokalne sredine na krajištu te su u tom pogledu obavljani i kolektivni kefaleti kao faktor stabilnosti i kao preventivna mjera protiv pobuna i nereda sa svrhom koja će dalje u radu biti obrazlagana kao stalna praksa na bosanskom području.²³ U nama dostupnim šerijatskim pravnim djelima uglavnom se obrađuju pojam kefaleta općenito i njegova utemeljenost u izvornom islamskom šerijatskom pravu, definicije kefaleta, uvjeti kefaleta, donose se objašnjenja o osnovnim elementima kefaleta kao i objašnjenja o samom aktu kefaleta, potom se obrađuju uvjeti vezani za obavezu kefaleta, pravne posljedice ugovora o kefaletu, kefalet za osobu i kefalet za imovinu kao i pravne posljedice tih kefaleta te prestanak obaveze navedenih kefaleta. O prirodi, karakteru i vrstama kolektivnog kefaleta se ne govori u pravnim djelima niti onim klasičnim, a niti u Medželli kao savremenoj osmanskoj kodifikaciji šerijatskog prava prije svega imovinskog

ostajali i zadržavali se u tekijama garantirali tekijski šejhovi. N.d., str. 18 (prema: BOA, D. BŞM41569)

23 Nisam pronašla podatak da je u klasičnim šerijatskim djelima, kako onim izvorno arapskim tako i onim osmanskim sabranim kroz osmanske pravne kodifikacije, bilo propisa koji su obrazlagali kolektivnu kefaletu s pravnog aspekta.

sa elementima građanskog sudskog postupka, koja je nastala u vrijeme tanzimatskih reformskih promjena osmanskog sistema. U kadijskim kodeksima šerijatske sudske prakse sačinjenim po osnovi raznih šerijatsko-fihkskih djela klasičnog osmanskog razdoblja pojedine teme kao što je kefalet nisu u cjelini sakupljene na jednom mjestu, nego se razni obrasci i propisi koji su se u sudskoj praksi primjenjivali nalaze razbacani u vidu fragmentarnih bilješki na raznim mjestima. O sistematskom kodificiranju pravnih propisa u vidu članova/*madde* kao osnova za obavljanje pravne sudske prakse može se govoriti tek u vrijeme reformskih promjena osmanskog sistema, a kao rezultat tih promjena pojavio se Zbornik pravednih propisa - *Medžella/Mecelle-i ahkam-i adliyye*, kao zakonska a ne fihkska knjiga.²⁴ Ovdje u ovom radu akcenat nije stavljen na pravne propise vezane za kefalet niti njihovu obradu s pravnog aspekta. Ovdje je akcenat, s jedne strane, stavljen prije svega na samu praksu primjene i registracije pojedinačnih kefaleta u osmanskim pravnim dokumentima, a s druge strane, na objašnjenje prakse kolektivnog kefaleta čija suština u pogledu uređenja društvenih i kolektivnih odnosa nije razrađivana u pravnim djelima te čija kontinuirana praksa tokom cijelog osmanskog perioda pokazuje njen značaj u uređivanju društvenih odnosa, formiranju i održavanju poslovnih veza i općenito ukazuje na njen značaj u pogledu održavanja reda, mira sistema i poretka kao i sprečavanju ne samo pojedinačne delikvencije nego i sprečavanju nelegalno organiziranih neformalnih grupa u njihovom mogućem pohodu na institucije sistema i pokušajima rušenja vladajućeg sistema. Dakle akcenat je u ovom radu stavljen ne na pravnu stranu i pravno definiranje propisa, nego na organizacionu stranu u primjeni i praksi kolektivnog kefaleta.

Kolektivni kefalet kao mjera opreznosti i sprečavanja nemira ukazao se kao potreba u susretu Osmanlija sa problemima na rubnim dijelovima. Posmatranjem, uočavanjem i evidentiranjem tih problema nastojao se iznaći

24 Osmanski pravnik Ali Hajdar-efendi (1853.-1935.), koji je intenzivno djelovao u vrijeme pokreta osavremenjivanja i moderniziranja osmanskih zakona kodificiranih kroz Medžellu kao član Odbora za Medžellu, autor je brojnih pravnih djela, a najpoznatije mu je *Durerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkam*. To je najznačajnije tumačenje Medželle koje se sastoji od 4 toma, a u drugom tomu je posvetio 150 stranica pitanju kefaleta. Autor slijedi metod brojnih klasičnih islamsko-osmanskih pravnih djela, uglavnom hanefijskog mezheba (koristio je 41 djelo) kao i poznate kodifikacije fetvi uz određene izmjene i nadopune koje sam lično donosi. Klasična djela koja je koristio u obradi kefaleta su: *el-Hidaye*, *Kenzu'd-dekaik*, *el-Eşbah ve'n-nezair*, *Tenviru'l-ebzar*, *Tebyinü'l-haka'ik*, *Kifaye*, *el-Inaye*, *Fethü'l-kadir*, *el-Bahru'r-ra'ik*, *en-Nehru'l-fa'ik*, *Mecmua'u'l-enhur*, *ed-Durru'l-muhtar*, *ed-Durru'l-munteka*. Vidjeti: Aydan Özcan, *Durerü'l -hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkam adli eserin kefalet bölümünün latinize ve incelenmesi, yüksek lisans tezi*, Sakarya Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü (Bu tez 04/07/2007 tarihinde kabul edilmiştir).

efikasan način za njihovo rješavanje. Kolektivni kefalet navedenog tipa zasni-va se na pravnim propisima razrađenim u šerijatskim djelima o kefaletu kao pravnom terminu koji se odnosio na preuzimanje odgovornosti za čovjeka u smislu jamčenja i neke vrste garancije.²⁵ Tako je iz pojedinačnog kefaleta temeljenog na klasičnim šerijatskim djelima i redovno praktikovanog na osmanskim šerijatskim sudovima izvedena i praksa povremenog registrira-nja kolektivnog kefaleta koji se sprovodio kao jedna vanredna akcija koja je registrirala posebno istaknute društvene grupe kako one sagledane s aspekta njihovog pozitivnog i društveno korisnog ponašanja tako i one uočene i sagledane s negativnog aspekta. U šerijatskim pravnim djelima razrađuje se, uglavnom, pojam kefalet za pitanja koja se mogu definirati kao konkretni kefalet. Međutim, na područjima krajišta, usljed stalne nestabilnosti i opa-snosti od pobuna, bila se ukazala potreba za kefaletom koji je u određenom smislu često imao apstraktan karakter u smislu jamčenja jednih za druge ili jamčenja za nekoga iz opreznosti kao mjera da se ne bi desilo nešto nepo-željno. Osim toga, kolektivni kefalet imao je funkciju uređivanja među-sobnih odnosa, imao je u određenom smislu i odgojno-edukativni karakter. Kolektivni kefalet se obavljao po podijeljenim grupama od kojih je svaka grupa imala neke svoje osobenosti. Ta podijeljenost u grupe bila je, između ostalog, u funkciji stvaranja prihvatljivih društvenih relacija između navedenih grupa, otklanjanja smetnji u njihovoj komunikaciji i funkcioniranje i implementiranje osnovnih vrijednosti osmanskog sistema na nivou lokalne, tj. regionalne zajednice. Osmanlije su se na krajištima kao što je Bosna susretali sa općom neuređenosti, nedefiniranim vrijednostima, haotičnim stanjem, te da bi se takva neuređenost u odnosima i opće neznanje nadišli, kolektivni kefalet kao faktor sigurnosti je bio jedno od sredstava koje su počeli praktiko-vati na rubovima carstva. Na taj način uočavanjem razlika i uspostavljanjem različitih grupa i njihovih karakteristika mogle su se iskristalizirati određene vrijednosti ponašanja, društvene angažiranosti, tipovi prihvatljivog ponašanja iskazanog kroz određivanje favorizovanih grupa te se u tom smislu iskazivao i status privilegovanih grupa koje su bili nosioci osmanske državne ideolo-gije pokazujući se kao privlačan model i uzor za neke druge marginalizirane grupe. Istovremeno sigurnosni aspekt kolektivnog kefaleta povezivan je i sa kefaletom, tj. garancijama za učestvovanje pojedinaca i interesno povezanih

25 U navedenim pravnim djelima za pojam jamčenje općenito koristi se više termina od kojih svaki nosi određenu nijansu u značenju: *damān*, *hamāla*, *zeāmet*, *kabāla*, *sabāra*, *garāmet*. Tako termin *damān* znači preuzeti nešto u ime zadužene osobe, dakle odnosi se na stvari i na imovinu dok se termin kefalet uglavnom odnosi na preuzimanje obaveze za nekoga od strane osobe koja je kefil. Kao primjer takvog preuzimanja odgovornosti navodi se preuzimanje brige i nadzora o hazreti Merjem (*Ali Imran*, 3/37). Vidjeti: H. Junus Apaydin, *Kefalet: u Islam ansiklopedisi*, cilt 25, Ankara, 2002., str. 168-169.

grupa u ekonomskom privređivanju i poslovnim projektima organiziranim s vrha države preko esnafskih strukovnih korporacija. Predmet jamčenja kao sigurnosne mjere bili su svi stanovnici navedenog područja ili mjesta, oni sumnjivog ponašanja, koji fesad čine i stalno napadaju/*mezzane-i şekiyy ve fesad olan bed nihadları*, svi oni koji nemaju jamca i koji naopako i loše razumiju/*bila kefil zann-i sekametle olan her kim*, oni koji su skloni strastima i fesadu/*zümre-i zemime-i ehl-i heva ve fesad* i svi drugi koji su sposobni za aktivno sudjelovanje u državnim i općenarodnim poslovima/*ehali*. Opomene, zastrašivanja i kazne čije je provođenje Porta naređivala protiv nekih od navedenih registriranih i evidentiranih kategorija i tipova ličnosti i likova morale su biti neopozivo izvršene „radi mubarek carske ekselencije“. Uz valiju janičarski aga i kul-ćehaja bili su odgovorni, kao oficiri najvišeg ranga, za opću sigurnost i za praćenje ljudskih resursa, posebno iz reda onih aktivnih i spremnih na angažiranje u okviru svoje zajednice, a prije svega bili su nadležni za ostale oficire i dužnosnike janičarskog korpusa angažirane u Bosni čiji su pripadnici, pod komandom navedenih, bili dužni uspostavljati red i mir i podržavati dobru organizaciju u svim segmentima osmanskog sistema. U tom pogledu posebna briga kul-ćehaje bili su zabiti koji se prave da ne vide/*ta'ama-i zabitan* ono što je trebalo da vide po opisu svojih dužnosti, tj. oni sumnjivog ponašanja.²⁶

Kefalet ili kefilleme-defteri i neki primjeri deftera kolektivnog jamčenja iz Bosanskog ejaleta

Ovdje će se radi ilustracije i boljeg razumijevanja ovog pitanja donijeti pregled brojnih pronađenih i evidentiranih primjeraka kefalet-deftera. Veliki broj sačuvanih registracija jamčenja, iskazanih bilo kroz pojedinačan čin i uz razne povode bilo kroz čin kolektivnog jamčenja, ukazuje na činjenicu da je ta praksa registracije raznih vrsta jamčenja bila veoma raširena u sudskoj praksi Osmanske države, da se na osnovu sačuvanih i nama dostupnih izvora može pratiti od polovine šesnaestog stoljeća te da o njenom čestom sprovođenju u djelo svjedoči veliki broj izvora sačuvanih iz kasnijeg perioda, osobito iz osamnaestog i prve polovine devetnaestog stoljeća. U literaturi se navodi postojanje izvora koji su se nalazili u Institutu za istraživanje Balkana i koji nam više nisu dostupni iz 1191./1777. (1 komad), 1195./1780-81. (3 komada), 1203./1788-89. (1), 1215./1800. (1), 1216./1801-02. (1), 1219./1804-06. (2), 1231./1815-16. (6), 1241./1825-26. (1), 1248./1832-33. (8), 1266./1849-50. (1)²⁷ kao i postojanje pojedinačnih šesnaest nedefiniranih kefillema iz sidžila

26 O tome se u sidžilima kadije nisu, izgleda, vodile posebne registracije.

27 D. Korkut, *Mestvičina čefilema iz 1841... n.d.*, str. 103.

Ljubinjskog kadije iz godina 1750., 1756., 1773., 1780., 1781., 1786.-1799., i 1863. godine te dvadeset kefilema zabilježenih u sidžilu blagajskog kadije iz godina 1759.-1762., 1760.-1764., 1765., 1766.-1773., 1800.-1802., 1811.-1813.²⁸ i 1823. Kada ovome dodamo brojne druge sidžile koje sam lično pregledala a koji, prije svega, uključuju sve sačuvane sidžile sarajevskog šerijskog suda i na osnovu kojih prezentiram ovo izlaganje o jamstvu tada se može uočiti raširenost i važnost ovog postupka registracija u sidžilima i akta pravne prakse koja se uobičajeno odvijala tokom cijelog osmanskog perioda, a koja je u periodu intenzivnog sprovođenja reformi osmanskih institucija dobila novu i moderniziranu formu. Registracije jamčenja, bilo pojedinačne bilo kolektivne, ubilježene su u sljedećim sidžilima koje sam pregledala: *sidžil jajačkog kadije* 1104.-05./1692.-94.²⁹, *sidžil mostarskog kadije iz 1185.-86. godine* sa kasnijim dodacima iz 1187.-1261./ godine³⁰, *sidžil ljubinjskog kadije* iz 1203.-04./1788.-90. godine³¹, *sidžil visočkog kadije* iz 1213./1798.-99. godine³², *sidžil prijedorskog kadije* iz 1285.-93./1868.-76. godine³³... Korkut spominje i neki defter iz 1191./1777. godine koji se nalazio u Balkanskom institutu, a koji se odnosio na kršćane u sarajevskom Latinluku.³⁴

Prvi nama poznati slučaj kefileme-deftera zabilježen je u *sidžilu sarajevskog suda* iz 972.-974./1564.-67. godine. Defter je nepotpun, nema početka. Ono što je sačuvano odnosi se na nekoliko sarajevskih mahala. Vrlo je neujednačeno vođen te se po toj neujednačenosti u načinu registracije u okviru samo jednog šireg deftera razlikuje od kefileme-deftera iz sedamnaestog, osamnaestog i devetnaestog stoljeća. Ispisan je sijakatom. Na početku je navođeno ime mahale, a na kraju imena svjedoka/*šuhudul hal*. Registracije pojedinih stavki u okviru jedne mahale odnose se najčešće na dvije ili tri osobe u jednoj grupi, a jedina informacija na osnovu koje se prepoznaje da se radi o jamstvu je forma koja se ispisivala ispod imena navedenih osoba a koja glasi: *kefil šud bihim diđer* što doslovno znači: *kefil je postao sa njima (onaj) drugi*. To znači da je onaj sljedeći u nizu uvijek kefil za onog prethodno spomenutog. Takvu formu za iskazivanje jamčenja ne susrećemo više ni

28 Neki od navedenih sidžila vodili su se u OIS pod brojevima: 13, 15, 16, 19, 55, 57, 59, 60. Vidjeti: Popis uzajamnog jamčenja... n.d., str. 8.

29 OIS, sidžil br. 10.

30 OIS, sidžil br. 4.

31 OIS, sidžil 19

32 OIS, sidžil br. 67.

33 OIS, sidžil br. 52.

34 Navedeni dokument nije obradio Kreševljaković, ali zato jeste na osnovu prijevoda prevodioca čije ime nije naveo napisao Čefilemu sarajevskih kršćana. Vidjeti: *Čefilema sarajevskih kršćana iz 1788. godine*, u POF –IV 1952-53, Sarajevo 1953.

u jednom sidžilu, a ona je ovdje registrirana u deset mahala.³⁵ Način vođenja deftera nije ujednačen za sve mahale kao što je slučaj sa Mestvicinim defterom iz 1842. godine, nego je prilagođen sastavu stanovnika svake mahale posebno.³⁶ Na prvom sačuvanom listu opširnog deftera jamčenja upisane su u sačuvanom dijelu pojedinačnog spiska četrdeset četiri osobe u grupama od dvije do pet osoba, uglavnom bez zanimanja sa formom jamčenja *kefil şud bihim diğer* i navođenjem svjedoka. Ne zna se o kojoj se mahali radi i koliko je još mahala bilo navedeno sa spiskovima jamčenja budući da prethodni list ili više listova nedostaje. Pretpostavljam da su ovom prilikom sve sarajevske mahale bile na ovaj način popisane te da je na taj način evidentirana priroda i osobenosti odraslih muških stanovnika tih mahala, jer su se muški sposobni stanovnici tih mahala u to vrijeme pojavljivali kao jedan poseban kolektivitet u smislu ponašanja i u smislu aktivnosti.

Neujednačenost i nesređenost u bilježenju je posebno izražena u okviru pojedinačnog spiska Mahale Jakub-paše sa četrdeset dvije osobe, od kojih polovina ima zanimanje, a registracije su vođene u grupama po dvoje ili troje, uglavnom, uz formu *kefili - njegov jamac je* (npr. *Ferhad veledi Hasan el-hayyat kefili Murad kazgani*) ili uz formu: *birbirine kefil - jedan drugome jamac (mezkur üç kişi birbirine kefil)*. Iz bilješke koja je umetnuta među registracijama uočava se da se radi o jamčenju poslodavca i služitelja/*hizmetkar*. Tako se u potpunosti razlikuje način vođenja registracije osamdeset i šest stanovnika Mahale Mesdžida hadži Alije, tj. Mahale Bjelave, gdje se uz svako ime, izuzevši samo nekoliko osoba, navodi njihovo zanatsko zanimanje. Radi se o veoma raznovrsnim zanatima.³⁷ Ovakav način registracije koji je odabrao kadija kao voditelj projekta i njegov pisar koji je popis i registraciju realizirao upućuje na jedan formalan čin jamčenja među osobama od povjerenja, poslovno i društveno angažiranim. Stoga je u okviru opširnog popisnog deftera sačinjen ovaj spisak stanovnika samo uz navođenje imena mahale, njihovih imena i zanimanja ispisanih u nizu. U ovom spisku potpuno je izostavljen uobičajeni obrazac jamčenja u ovom defteru *kefil şud bihim diğer* i samo je jednom na kraju spomenuto *ve kefili*, što upućuje da su svi u parovima navedeni obavili uzajamno jamčenje. Ovo je registracija tipa jamčenja o povjere-

35 Ne možemo utvrditi u koliko je sarajevskih mahala izvršen navedene godine popis jamčenja. Sudeći po podacima o deset mahala i sudeći po činjenici da nedostaje početak ovog opširnog deftera jamčenja obavljenog po mahalama, možemo zaključiti da se radilo o jamčenju po svim sarajevskim mahalama.

36 Registracija je vođena samo nizanjem imena i zanimanja navedenih osoba, bez izdvajanja redova. Samo je na jednom mjestu na kraju upisana riječ: *ve kefili*, koja ukazuje na jamstvo kao svrhu ispisivanja ovog deftera.

37 Tabak, mlinar, kamenorezac, aščija, kazandžija, halvadžija, čizmedžija, terzija, sarač...

nju i uzajamnoj garanciji jednih za druge obavljena u okviru skupine upisanih osoba koje pripadaju jednom privredno-poslovnom čaršijskom miljeu.

U Mahali Bardakčijan-mesdžida Kartal hadži Ejnehana zabilježeno je 48 osoba sa tri do pet osoba u grupama jamčenja uz formu jamčenja *kefil şud bihim diğer* i uz šest svjedoka.

U Mahali Durger (dulđera) Ibrahima džemat mesdžida umrlog baba Skendera³⁸ - za oko trideset četiri ubilježene osobe uglavnom je korištena forma jamčenja *kefil şud bihim diğer* uz bilješku na kraju da je za spomenute bio kefil Ali-aga/mezburler için Ali ağa kefil oldu i uz navođenje svjedoka čina jamčenja ispod spiska ovog pojedinačnog deftera u kojem je jamčenje obavljeno uglavnom između dvije, a ponekada između tri osobe.

U Mahali Mesdžida Hasana Vojvode u spisku od trideset pet upisanih za oko devetnaest osoba navedeno je zanatsko zanimanje uz formu jamčenja *kefil şud bihim diğer* i uz navođenje svjedoka. Jamčenje je obavljano u grupama od dvije do četiri osobe.

U Mahali Bradnik/Bratnik³⁹ bilo je ubilježeno 50 osoba, uglavnom zanatlija, koji su jamčili jedni za druge formom jamčenja *birbirine kefil* u grupama od 2-6 osoba uz navođenje 4 svjedoka čina jamčenja. Dva puta je navođen niz od 5 i od 9 osoba bez forme jamčenja.⁴⁰

U Mahali mesdžida merhum Čekrkči Muslihuddina jamčenje je obavljeno, uz prisustvo spomenutih svjedoka, između dvije do pet osoba u grupama sa formom jamčenja *kefil şud bihim diğer*, a za većinu su navedena zanatska zanimanja.⁴¹

U Mahali Armagandži upisano je oko osamnaest osoba od kojih je samo uz osam osoba navedeno zanimanje, uz formu *kefil şud bihim diğer* i sa svjedocima jamčenja.⁴² Karakterističan je slučaj i Mahale Mesdžida Armagandži sa popisane osamdeset dvije osobe popisivane u grupama od četiri, pet, šest, sedam, osam i čak devet osoba gdje se jamčenje prepoznaje kroz formu *kefil şud bihim diğer*, a zanimanja, osim u nekoliko slučajeva, nisu navođena.⁴³

U Mahali Mesdžida Mimara Sinana ubilježeno je trideset šest osoba u grupama po dvije, tri, četiri osobe sa formom jamčenja *kefil şud bihim diğeri* uz prisustvo svjedoka. Jedna registracija iskazana je samo formom *kefil şud: Recep veled-i Bali nam kimesne için muma ilejhi hacı Mehmed kefil şud*. Za samo sedam osoba navedeno je zanatsko zanimanje.

38 Ovu mahalalu nisam uspjela naći u defteru iz 1604. godine.

39 Radi se o mahali Vratnik.

40 Vjerovatno je forma *birbirine kefil* u ovim slučajevima izostavljena nemarom pisara.

41 U prvoj grupi jamčenja nalazilo se pet pekara/*etmekçi*, jedan papirničar/*verekeci* i jedan ćurčija.

42 Ova se mahala dva puta posebno navodi.

43 Za dvije osobe je navedeno da su odustale od kefaleta te da je to na zahtjev registrirano.

U Mahali Haračdži Mustafe upisano je četrdeset osoba u grupama po dvije uz formu jamčenja *kefil şud bihim diğer* i uz prisustvo svjedoka. Uza sve osobe navedeno je zanatsko zanimanje.

U Mahali Mesdžida hadži Idrisa upisano je četrdeset osoba u parovima i po troje i četvero uz formu *kefil şud bihim diğer* i uz navođenje svjedoka. Samo za tri osobe su navedena zanimanja.

Pojedinačne kefileme u sidžilu mostarskog kadije iz 1632.-34. godine

Osamdeset godina kasnije susrećemo sačuvan i nama dostupan drugi poznati slučaj kefileme-deftera koji je ubilježen u sidžilu mostarskog kadije iz 1632.-34. godine.⁴⁴ Radi se o pojedinačnim sudskim registracijama jamstva sa svim elementima validnog pravnog dokumenta čijom se registracijom stvara pretpostavka zakonske odgovornosti i pravnih konsekvenci koje proizlaze iz samog sadržaja dokumenta. Ovakav dokument sastavlja se pred šerijatskim sudom i pred svjedocima/*şuhudul hal*. Sastavlja se na zahtjev stranke, ima precizno naveden datum, ima eksplicitno naveden povod i razlog sastavljanja dokumenta, imena stranaka, mjesto stanovanja, zanimanje. Navedene registracije odnose se na garanciju jamca/kefila da će, ako bude potrebno, dovesti na sud osobu koja je od strane neke druge osobe iz nekog razloga (koji se uglavnom ne navodi) osumnjičena. Pored privođenja na sud najčešće registracije jamčenja odnose se na garancije da će dug preuzet lično od neke osobe ili iz vakufskih kredita koji predstavljaju preteču savremenih bankarskih sustava, biti u određenom roku vraćen. U tom pogledu jamčenje dolazi nakon izjave dužnika o preuzetom dugu. Garancije, tj. jamstva davali su poslodavci (trgovci, zanatlije) za osobe, svejedno da li se radilo o muslimanima ili zimnijama, koje su bile angažirane kod njih, a za čije su se privođenje na sud obvezivali u slučaju ako se to od njih zatraži. To je bila neka vrsta kontrole koja se provodila od strane kreditora putem sudske registracije, a takav vid registracije javlja se kao vrsta sigurnosne mjere.⁴⁵

Kolektivno jamčenje u sidžilu blagajskog kadije iz 1728.-1732. godine

Sto godina kasnije u sidžilu blagajskog kadije iz 1728.-1732. godine⁴⁶ ubilježen je spisak stanovnika Hasanagine mahale (22 jamčenja), stanovnika Mahale Kosor (14 jamčenja), Mahale Bunske koji jamče jedan za drugog (8 jamčenja), te spisak stanovnika Mahale Dol (32 jamčenja). Sva se jamčenja odnose na muslimane, a samo šest jamčenja na kršćane. Jamčenja su registri-

44 *Sidžil mostarskog kadije* (1632-1634), Mostar, 1987., preveo Muhamed Mujić.

45 Isto, str. 32.

46 *Sidžil blagajskog kadije* (1728-1732), Mostar, 2009., str. 49-51.

rana u paru sa navođenjem imena i izraza „jamče jedan za drugoga“/birbirine kefil.

Kolektivni kefalet u sidžilu novopazarskog kadije iz 1181/1768. god.

Godine 1181/1768. zabilježeno je kolektivno jamstvo u sidžilu novopazarskog kadije.⁴⁷ Radi se o uzajamnom jamčenju između dvije ili više osoba koje je organizirano u povodu ulaska novopridošlih osoba u džemat lokalnih baša, voditelja spomenutih džemata kao organizacionih jedinica iz kojih su se po potrebi regrutovali vojnici za bojište ili osobe podesne za neki drugi vid društvenih i privrednih djelatnosti. Za razliku od uzajamnog jamčenja gdje dvije ili više osoba jamče uzajamno jedna za drugu/birbirine kefil, ovdje se radi o drugačijem vidu jamčenja u kojem jedna osoba jamči za jednu novopridošlu osobu u džemat ili ponekad jamči i za dvije takve osobe. Prema ovom defteru uključivanje u navedene džemate obavljalo se po pravilu tako da onaj ko ulazi nanovo u taj džemat dolazi po preporuci koja nije samo usmena nego se i pismeno registrirala u sudskom protokolu kao vid garancije za moralnost i podobnost navedne novopridošle osobe.⁴⁸ Ulazak u novu sredinu uz obaveznu garanciju od strane nekog zainteresiranog lica nije predstavljao samo faktor sigurnosti, što se deklarativno kao takvo iskazivalo u nekim bujurulidijama, nego je, prije svega, bilo u funkciji formiranja jedne aktivne zajednice koja u svojem okruženju javno djeluje uz značajno izraženu angažiranost u društvenom i ekonomskom životu. Ipak, kao što se iz spiska vidi, ima slučajeva gdje se osoba uključuje u džemat a da nema jamca. U tom slučaju sigurno se radilo o slobodnoj procjeni voditelja džemata da uključi spomenutu osobu u džemat, a to se nije registriralo kao njegovo jamstvo nego se registriralo formulacijom „bez jamca“ što je, sigurno, uključivalo oprezniji vid komunikacije i odnosa sa navedenom osobom kao i određeni vid provjere i probnog angažiranja novopridošlice. U navedenom defteru spominju se sljedeći džemati: džemat Altun alem, džemat Ahmeda vojvode, džemat Gazi Sinan bega, džemat Hasana Čeleba, džemat Ahmed-bega Havale, džemat Čelebi Viridi, džemat Kapudži-baše, džemat Skender Čeleba, džemat Ferhadija, džemat Tabaka Ishaka, džemat hadži Hurema, džemat Hajruddina, džemat Sufi Memije. Sudeći po nazivu Čeleb⁴⁹, koji se nekoliko puta spominje u značenju predvod-

47 *Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766. do 1768. godine*, Novi Pazar, 2012., str. 87-92. Preveo Ahmed Aličić.

48 Vidjeti: *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 130 u faksimilu originala.

49 Objašnjavajući navedenu riječ A. Aličić navodi da se tu radi o jednom etnikumu koji su došli iz Srednje Azije još od samog osvajanja Novog Pazara, gdje se potomci navedenih javljaju kao starosjedioci te kaže da su predstavljali i predstavljaju jedan učeni sloj i predvodnike u molitvi. Vidjeti: *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 88.

nika džemata, tj. imama i po voditelju jednog džemata koji je oslovljen kao Sufi Memija jasno je da se radi o džematima koji su, između ostalog, organizovani i po osnovi vjerske pripadnosti i opredijeljenosti uz koju je kasnije išla i mogućnost neke druge vrste angažiranja, kako je to gore već navedeno.

Nakon spisaka jamčenja po džematima posebno je registriran spisak uzajamnog jamčenja janičara baša koji su bili nastanjeni u Mitrovici. Za navedeno jamčenje u paru upotrijebljena je sintagma *birbirine kefil*.⁵⁰ Radi se o nevelikom janičarskom džematu sa njihovim bašeskijom Ali-bašom, gdje se nakon registracije jamčenja u paru ili po tri na kraju ubilježila registracija da svi jamče za navedenog janičara bašeskiju s kojim su se zajedno u činu jamčenja povezali kao jedna interesna grupa. Pojedinačno označeni spiskovi unutar cjelovitog deftera jamčenja označeni su različito. Neki sa *kefil-defteri*, a neki sa *kefilleme-defteri*. Također je određena i kategorija populacije koja se u svakoj posebnoj listi sa određenim naslovom navodi. Tako pored liste janičara sa bašeskijom i pored liste baša koji nanovo dolaze u pojedinačno navedene džemate posebno su kategorizirane liste ehalijske navedene kasabe ili sela u spomenutom kadiluku, a posebno lista raje za koju jamče knezovi. Kada se radi o spiskovima označenih kao džemat ili kao spisak janičara, tu je sam pojam džemat i janičar bio dovoljan da označi onu kategoriju stanovništva koja je angažirana na određeni način na aktivnostima čije angažiranje i čija riječ imaju istaknutu i posebnu važnost za državu. Međutim, kada se radi o jamčenju stanovnika kasabe ili sela, upotrebljava se riječ *ehali*, koja označava sve sposobne angažirane stanovnike i njihove sinove kao njihove nasljednike. Stoga mislim da se tu ne radi o popisu jamčenja cjelokupnog muškog stanovništva jedne kasabe ili jednog sela, što sugerira i sam upotrijebljeni naziv *ehali*, npr. *Baška kasabası ehailerinin kefil defteridir*.⁵¹ Posebno se registrira spisak raje pri čemu termin *raja* uglavnom označava zimmije, mada raja može biti i muslimanska, koja ima isti društveni status kao i zimmije. U tom slučaju formulacija naslova spiska je sljedeća: *Banska'da sakin olan reaya taifesini beyan eder*⁵² ili *Dugo Pole Kulesinin reayası birbirine kefil*.⁵³ Jedna lista označena je kao spisak ehalijske kasabe Mala Mitrovica i ehalijske sela, a za raju zimmije označeni su kao oni koji jamče i daju jamstvo/*mütekeffil* njihovi navedeni knezovi: *Mitrofçacık kasabasının kura ehaliileri birbirine kefil ve onlara knez Mitre ve diğەر knez Lale kefillerdir*.⁵⁴ Ova formulacija *ve onlara* nije na ovom mjestu dovoljno eksplicitno iskazana, a znači *za raju* a ne *za njih*

50 *Mitrofçe'de sakin olan yeniçeri birbirine kefil kayd şud.*

51 Defter o jamstvu ehalijske druge kasabe.

52 Objašnjava grupu raje nastanjene u Banskoj.

53 Raja Kule Dugo Polje jedni za druge su kefil.

54 Ehalijska sela kasabe Mala Mitrovica/Mitrofçacık jedni su drugima kefil, a za njih su kefil knez Mitar i knez Lale.

sve⁵⁵ što se da zaključiti iz drugih sličnih registracija. Tako se na drugom mjestu kaže: *Cümle ehali-i kaza reayalarıdır ki bil cümle karyelerde ve kasabada olan reayaların cümlesine knezleri mütekeffildir ki zikr olunur.*⁵⁶ Navedeno je 11 knezova u navedenih šest nahija, a niko od raje nije registriran. Budući da se ovdje radi o sudski registriranom i ovjerenom dokumentu, jasno je da je za sud, a time i za više instance vlasti kojima je ovaj dokument u vidu prepisa imao biti dostavljen, važno bilo registrirati samo istaknute angažirane članove u zajednici zimijska raje, a to su bili knezovi kao osnovni i glavni organ lokalne samouprave među navedenom kategorijom stanovništva. Postoji i posebna formulacija naslova spiska koji se odnosi na stanovnike nekog mjesta kasabe za koje nije rečeno niti da su ehalijska niti da su raja. Npr. *Mitrofça kasabasının kefilleme defteridir*, u kojem su pored baša janičara navedene i razne osobe za koje nema nikakve jasne oznake osim pojedinih osoba čija neobična imena i nadimci mogu ukazivati na neka njihova čudna karakterna svojstva.⁵⁷ Iste godine ubilježen je jedan arzuhal iz kojeg se vidi da se jamčenje cjelokupne ehalijske obavljalo i nekoliko godina prije.⁵⁸

Kolektivno jamčenje u sidžilu nevesinjskog kadije iz 1767.-1775. god.

Ova kefillema nastala je u periodu kada se uslijed stalnih ratova i pokušaja destabilizacije i narušavanja osmanskog sistema javljala intenzivirana potreba za izdavanjem dokumenata kolektivnog jamčenja kojim je cilj u osnovi bilo pozivanje odgovornih i povlaštenih lica koja su predstavljala oslonac tog sistema u pokrajini na lojalnost kao i pozivanje na njihovo obavezivanje međusobnim garancijama jednih za druge da će voditi računa o sigurnosti svoje lokalne sredine, te da će svojim držanjem i djelovanjem utjecati na stav ukupnog stanovništva u miru i pokornosti. U navedenom sidžilu nevesinjskog kadije javljaju se dvije kolektivne kefilleme. Prva kojom

55 U prevodu novopazarskog sidžila iz 1766.-68. stoji : *Stanovnici sela kaze Mala Mitrovica jamci jedni za druge, a knez Mitar i knez Lale jamci za njih sve.* (Vidjeti: *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 81).

56 U prevodu *Sidžili kadije kaze Novi Pazar... n.d.*, str. 86 (str. 11 u originalu sidžila) stoji: *Svoj raji - stanovnicima kaza - Obavještenje.* Ovu formulaciju u kojoj u prijevodu stoji riječ *obavještenje*, ta riječ nije nigdje navedena, te sam je shvatila drugačije: *Svoj ehalijski kadilučkoj raji* pri čemu *kaza reayaları* znači *raja u kadiluku*, a *ehali-i kaza reayaları* su oni koji su sposobni i istaknuti/*ehali* među navedenom kadilučkom rajom, a to su ovdje bili knezovi.

57 *Ahmed Lažo, Sulejman Laže, Pala Potuc, Kurt Potuc, Kurt Banjskali nema jemca niti je jemac, Kurt Benali Alija nema jemca niti je jemac...* Sidžil kadije kaze... n.d., str. 90-91.

58 *...medine-i Yeni Pazar ve kaza-i mezbure tabi' sair kasabat ve kura ehilileri bundan birkaç sene mukaddem cümlesini birbirlerine kefile rabt ve sicili mahfuza ber vechi muharrer kefaletleri tescil olunmuştur.* Sidžili kadije kaze Novi Pazar... n.d., str. 134.

je registrirano jamčenje ehalijske same kasabe Nevesinje obavljeno u dva najistaknutija gradska džemata: Carskom džematu, gdje je registrirano jamčenje 21 para, i džemat Sinanbega, u kojem je registrirano 14 parova.⁵⁹ Ovom jamčenju nije prethodilo bilježenje nikakve bujuruldije niti je bilo ubilježeno nešto drugo osim same registracije parova i riječi kefil, kojom se iskazuje da od navedene dvije osobe spomenute u paru jedna jeste jamac za onu drugu, a u sljedećem paru koji se produžava kao jedan lanac registracije, javlja se za osobu za koju prethodno nije jamčeno, treća osoba kao jamac u novom paru jamčenja. Ovdje se radi o tzv. lančanom jamstvu jednih za druge.⁶⁰ U navedenoj kefillemi jedni za druge jamče begovi, age, baše, imami, hodže, dakle određene kategorije na neki način privilegirane ehalijske, gdje je uključen i poneko od njihovih slugu i pratilaca. Iako ništa nije navedeno što bi ukazivalo na razlog jamčenja, vidi se na osnovu same strukture ove grupacije odgovornog stanovništva, tj. ehalijske i na osnovu njihove pozicije u samoj kasabi Nevesinje da se radi o povlaštenim i odgovornim licima koji ovim činom potvrđuju svoju odgovornost i svoje angažiranje na postizanju općeg mira i stabilnosti poslovnog okruženja u kojem su se lokalne privredne aktivnosti mogle nesmetano obavljati u skladu sa interesima lokalnog stanovništva i u skladu sa interesima državne vlasti. Drugo registrirano kolektivno jamčenje odnosi se na raju navedenih sela: džemata Slivlje i sela Žiljevo i Batkovići, sela Lukavac, Beždeđe, Zovi Do, Biograd, Grabovica, džemata Berkovići i sela Berkovići, Ljuti Do, Podkom, Trusina, Arguz, džemata Fatnice, džemata Bjelan i džemata Hatelji.⁶¹ Izuzimajući pojedinačno jamčenje jedne osobe za druge, kakvo je registrirano za stanovnike džemata Fatnica, u ostalim džematima su navođena imena 4-5 osoba koje su jamčile za sve stanovnike sela. Radi se o osobama koje vode poslove lokalne zajednice i aktivni su u pogledu potreba te zajednice da, npr., plasira svoje proizvode (stoku, poljoprivredne proizvode), a s druge strane odgovorni su za komunikaciju sa državnim predstavnicima (privredne, vojne aktivnosti, prikupljanje poreza i slično). Zanimljivo je da su tek nakon registracije navedenih jamčenja u ovaj sidžil ubilježene čak tri valijine bujuruldije iz kojih se vidi da je situacija navedene godine bila veoma ozbiljna na ovom području te se bujuruldijama nalaže kao prvi i neodložan korak hvatanje hajduka i odmetnika, njihovo kažnjavanje,

59 *Sidžil nevesinjskog kadije...* n.d., str. 15 (sidžil str. 9)

60 Primjer lančanog jamčenja iskazanog na navedeni način jeste i kolektivno jamčenje u vrijeme kad je valija Čengelzade Mehmed Tahir-paša došao u Sarajevo godine 1848. i kada je bio naredio uglednim ljudima koje je bio pozvao na doček da izvrše lančano jamčenje jednih za druge, da ne remete red u pokrajini i ne ugrožavaju mir i sigurnost. Vidjeti: Muvekkit, *Povijest Bosne 2*, Sarajevo, 1999., str. 1023.

61 *Sidžil nevesinjskog kadije (1767.-1775.)*, Mostar, 2009., str. 34-37 (sidžil, str. 46-50). Regeste sačinio H. Hasandedić.

a potom se naređuje provođenje jamčenja/ćefileme.⁶² Bujuruldija koja je registrirana u ovom sidžilu ima datum prispjeca u trećoj dekadi džumade-l-evvela godine 1181./između 15. i 24. oktobra 1767., dakle tri godine prije izdavanja prethodno registrirane u sidžilu, što znači da je stanje bilo urgentno pa se kadija odlučio da ponovo registrira u sidžil kao podsjetnik, a i kao slovo zakona, ovu bujuruldiju Silahdar Mehmed-paše, koja je izdata na osnovu fermana za područje cijelog Bosanskog ejaleta s naredbom da se zavede mir, poštuje zakon, pohvataju odmetnici i izvrši jamčenje stanovništva u kadilucima Hercegovačkog sandžaka. Bujuruldijom je naređeno da se popišu imena svih, a ako neko pobjegne i bude činio nasilje da se uhvati, a ako se odbjegli ne bude mogao uhvatiti, onda je naređena mjera zatvaranja i kažnjavanja onih ili onog ko je za njih jamčio. Ovom bujuruldijom se, prije svega, naređuje popisivanje problematičnih osoba i jamčenje za njih. Iza ove opće bujuruldije uslijedila je i druga istog sadržaja datirana 23. džumade-l-evvela 1181./17. oktobra 1767. godine i upućena kadijama i naibima i u vezi s ovim pitanjem odgovornim licima koja se odnosila samo na Hercegovački sandžak.⁶³

Kolektivno jamčenje kršćana u sidžilu sarajevskog suda iz 1202./1788. godine

Radi se o jedinstvenom dokumentu koji je izdat u povodu promjene stava prema kršćanima koji su ranije u određenom smislu i u gradskim sredinama bili zapostavljeni. Te promjene podstaknute su stalnim ratovima između Austrije i Osmanlija, a jedna kršćanska kefilema je bila izdata i deset godina ranije.⁶⁴ Neposredan povod za ovaj popis bili su ratovi koje je Osmansko carstvo vodilo sa Rusijom 1768.-1774. godine kao i rat koji je Austrija objavila Osmanlijama 1788. godine, a koji je trajao do 1791. i koji je završio Svištovskim mirom. (od 1787.-1791.) Čin kolektivnog jamčenja kršćana iz navedenih sarajevskih mahala trebalo je da pokaže da su se već desile velike promjene u angažiranosti na privrednom planu sarajevskog gradskog stanovništva, a i da su se počele dešavati ozbiljne promjene u odnosu osmanskih vlasti prema toj kategoriji stanovništva. Popis je nastao u onoj fazi evropske historije u kojoj su već bile sasvim zrele okolnosti za proklamovanje principa jednakosti, slobode i bratstva što je trebalo da koriguje razne oblike diskriminacije prema nemuslimanskom stanovništvu koje su u dugotrajucem sistemu

62 *Sidžil nevesinjskog...* n.d., str. 36-37 (sidžil, str. 50): bujuruldija datirana 28. džumade-l-ahira godine 1184./19. oktobra 1770.

63 *Sidžil nevesinjskog kadije...* n.d., str.74-75 (sidžil, str. 130).

64 Vidjeti: D. Korkut, *Mestvičina kefilema iz 1841...* n.d.; ovu kefilemu iz 1788. godine je, na osnovu nečijeg prijevoda, obradio i donio njen sadržaj H. Kreševljaković: *Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788. godine*, u POF –IV 1952-53, Sarajevo, 1953., str. 195-214.

osmanske vladavine dostigle velike razmjere. Ovo je bio značajan početak kasnije intenziviranih promjena u svim segmentima osmanskog društva i vladajućih institucija sistema. Austrija je prije otpočinjanja navedenog rata davala obećanja kršćanima, posebno pravoslavnom stanovništvu, o tome da će imati ista prava na teritoriji Osmanske države kao što ih imaju i na teritoriji Austrije. Zanimljiv i važan dokument je proklamacija koju je Austrija izdala muslimanima, prije svega državnim i vojnim službenicima i cijelom muslimanskom stanovništvu, u kojoj im daje obećanja da će njihova sva vjerska i druga prava biti poštovana, da će dobijati plaće iz državne blagajne, čak iako spadaju u kategoriju vojnih lica, ukoliko ne budu pokazivali neprijateljstvo prema austrijskoj strani.⁶⁵ Ova kefillema za čije izvršenje je dao nalog bosanski vezir Bećir-paša kao i način na koji je sastavljena je jedan od važnih i prvih znakova nastupajućih velikih promjena koje su se kasnijih desetljeća uz velike napore dešavale na području Carstva. Kefillema daje popis navedenih kršćana (330 osoba) po mahalama, kao i nekolicinu onih koji su bili nastanjeni u Muzaferijinom, Novom hanu i hanu Kolobara,⁶⁶ koji jamče jedan za drugog u parovima uz obavezno navođenje njihovog zanatskog zanimanja. Autor rada o ovoj kefillemi navodi da se kefillema nalazi ubilježena u sidžilu iz navedene godine. Pregledom sidžila ustanovljeno je da kefillema nije zabilježena u sidžilu i vjerovatno je registrirana, s obzirom na to da je bila obimna, u posebnom defteru kefilleme koji je potom ovjeren u sudu.⁶⁷ Jedna kolektivna hrišćanska kefillema zatražena je 1811. da svi jamče jedan za drugog, a vladika da jamči za njih sve i, također, 1820. godine zatražena je kefillema zbog čestih razbojništava i krađa da se svi stanovnici, i muslimani i hrišćani, ujamče, tj. daju garancije jedan za drugog.⁶⁸

Kefalet u sidžilu stolačkog kadije iz 1206./1791.-1792. godine

Godine 1206./1791. sačinjen je kefalet-defter zabiježen u sidžilu stolačkog kadije.⁶⁹ Defter počinje riječima: Defter u kojem jamče jedni za druge stanovnici sela Ravnice time što su odabrali da se vežu kefaletom. Uz defter

65 Prijevod ovog dokumenta dao je Riza Muderizović, a objavio ga je u okviru svog rada Kreševljaković: *Čefilema sarajevskih kršćana...* n.d., str. 201.

66 U hanovima su bili nastanjeni uglavnom neoženjeni samci. U njima niko nije mogao stanovati a da neko nije jamčio za njega. U 19. vijeku, a i ranije vjerovatno, u Tašlihanu su stanovali kalfe sarajevskih srpskih gazda i u kućama koje su se zvale *bećarnice*. I u Mestvičinoj kefillemi posebno su navedeni kršćani nastanjeni po sarajevskim hanovima.

67 Vidjeti: H. Kreševljaković, *Čefilema sarajevskih kršćana...* n.d. Autor rada o ovoj kefillemi ne navodi gdje je bio taj original navedenog deftera budući da je radio samo na osnovu nečijeg prijevoda čijeg autora nije naveo.

68 Skarić, *Izabrana djela I*, n.d., str. 181.

69 *Stolački sidžil iz 1206./1791.-92. godine*, list 11b.

nije bila ubilježena bujuruldija kojom se naređivalo međusobno jamčenje određene kategorije stanovnika.⁷⁰ Navedeno kolektivno jamčenje sadrži 33 pojedinačne registracije sa 18 registracija jamčenja u parovima a ostale registracije imaju uvezane 3-4 osobe u jednoj zajedničkoj kefilllemi. Pored ovog kolektivnog jamčenja ubilježenog kroz ovaj kolektivni kefalet-defter u spomenutom stolačkom sidžilu registrirano je i nekoliko pojedinačnih registracija jamčenja.

Poseban kufela-defter registriran samo u tri sarajevske mahale u sarajevskom sidžilu iz 1211.-1212./1796.-1797. godine

Primjer kolektivnog deftera je i tzv. *kufela-defter* ubilježen 25. rebiu-l-ahira 1212./17. oktobra 1797. godine gdje su jedni za druge jamčili trideset četiri navedena para iz Ašik Memijine mahale/*Ašik Memi mahallesi ehalsinin küfela defteridir*, od kojih za mnoge nisu navedena zanimanja a za neke je rečeno da su: sarači, tabaci, klesari, čizmari.⁷¹ Na isti način je sačinjen i kufela-defter za 14 parova (tabaka, zildžija, čizmedžija, terzija, kasaba, kazandžija) iz Bagdadijine mahale/*Bagdadi mahallesi ehalilerin küfela defteridir* uz formu jamčenja *birbirine kefildir* te za sedamnaest jamčenja u paru (zanimanja se svima ne spominju, izuzev imama, alemdara, tabaka, kujundžija, pekara, čauša) za ehaliiju Havadže Sinanove mahale/*Havace Sinan mahallenin ehalilerin küfela defteridir. Fi şehri 03. muharrem sene 1212. godine.*⁷² Kufela-defter stanovnika Kasabzade mahale sa dvadeset pet međusobnih jamčenja (klesari, kazandžije, bičakčije, čebedžije, dizdar i drugi) uz formu jamčenja *birbirine kefildir*. U istom sidžilu upisana je registracija da su sva raja zimmije nastanjeni u selu Crnotina, koje gravitira nahiji Sarajbosni jamčili jedni za druge. Donesen je spisak sa dvanaest parova uz posebnu napomenu: *Ako se zimmija Risto, brat spomenutog Glise vrati u navedeno selo, upozorava se da uzme kefila. 25. rebiu-l-ahir 1211/28. oktobar 1796. godine.*⁷³ Također je na kraju ovog deftera napisano da su jamčili za svu raj u navedenom selu da ne šeta s puškama, da se noću ne sastaje, ne ide u mejhane, ne krade i ne ponaša se neprikladno.

70 Iza deftera jeste bilo ubilježeno pismo janičarskog age kul-čehaje u Sarajbosni upućeno stolačkom kadiji da ga obavijesti o postavljenju janičarskog serdara u Stocu, gdje su bili stacionirani janičari u stolačkoj tvrđavi. Videjti: *Sidžil stolačkog kadije iz 1206./1791.-92. godine*, prev. Azra Gadžo Kasumović.

71 GHB, sidžil 37, str. 7.

72 Kufela-defter ehaliije Hodža Sinanove mahale, 03. muharema 1212./28. juna 1797. godine.

73 Vidjeti: GHB, sidžil 37, str. 8.

Kolektivno jamčenje u sidžilu visočkog kadije iz 1213./1798. godine

Defter je sačinjen mjeseca džumade-l-evvela 1213./između 11. oktobra i 09. novembra 1798. godine i odnosi se na stanovnike džemata Muruvvet u kasabi Visoko i na ehaliju džemata hadži Ibrahima.⁷⁴ Upisano je 13 osoba Cigana u parovima, 53 para muslimana i 10 parova kršćana. Bilježen je uz formu jamčenja na oblik *kefili/njegov jamac*, npr. *Semizci zimmi Iliya kefili zimmi Petar Semizci*. Registracije parova koji su uvezani jamčenjem tekle su jedna za drugom bez odvajanja redova, dakle bez uređene forme karakteristične za gore navedene deftere. Registracije navedenih grupa kršćana, muslimana i Cigana vodile su se kao posebne cjeline u okviru jednog deftera.

Mješovita kolektivna kefillema iz sela Osinići u džematu Pazarić iz 1231.-1232./1816.-1817. godine

Mješovita kolektivna kefillema iz sela Osinići u džematu Pazarić⁷⁵ bila je sastavljena 1231.-32./1816.-17. godine. Radi se o zanimljivom načinu registracije organizovanom u lancu jamčenja gdje drugo ime para u kefillemi postaje prvo ime u drugom paru kefilleme tako da registracija ima formu: *için... mütekeffil şud*. Nakon ovog niza od sedam jamčenja registiranog 03. redžepa 1232./19. maja 1817. godine u paru iskazanih u vidu lanca jamčenja registriran je novi lanac sa 39 osoba u kojem se nalaze i muslimani i kršćani povezani jamčenjem u grupama jednog jamčenja po dvije, tri-četiri pa čak i u grupama od pet-šest osoba. Ovaj niz registiran je 05. redžepa 1232./21. maja 1817. godine.

Kolektivni defter kefaleta za Nedžzade mahalalu iz 1248./1832. godine

Dana 21. muharrema 1248./20. juna 1832. godine bio je sačinjen jedan kefilleme-defter iz kojeg je prepisan jedan izvod koji se odnosi na Nedžzade mahalalu, a koji se ovdje navodi kao primjer jednog mahalskog deftera, tj. deftera samo jednog djela izdvojenog iz jedne šire zajednice kao što je grad kojem je pripadao.⁷⁶ Defter počinje sa: *Nejzade el-haci Hasan mahallesinin kefilleme-defteridir*. Ovdje se očigledno radi o kolektivnom defteru koji je sačinjen samo za navedenu pojedinačnu mahalalu iz razloga koji su navedeni ispod samog spiska u dolje navedenoj bilješci. Defter je, vjerovatno, sačinio

74 OIS, sidžil br. 67, str. 51-53.

75 GHB, sidžil 57, str. 2.

76 GHB, A-2870/TO. Sudeći po dimenzijama lista na kojem je ovaj, reklo bi se, prepis, ispisan (12,5x30 cm) radi se o prepisu napisanom na jednom manjem listu papira a ne radi se o originalnom listu istrgnutom iz sarajevskog sidžila.

lokalni kadija naib na inicijativu lokalne ehalije i s namjerom da se na navedenom lokalnom području uspostavi narušeni red te nije bilo potrebe da se navedenim problemom opterećuje neka viša instanca izvršne i sudske vlasti. Forma ispisa u ovom defteru je sljedeća: *Abdi ağa Klanco Mulla Hüseyin için kefil*. Registracije jamčenja su obavljane u paru u vrlo sažetoj formi i nižu se jedna za drugom. Na kraju spiska gdje se ujamčilo međusobno 44 para naveden je razlog zbog kojeg se jamčenje i obavljalo. U pitanju je bila osoba koja je učestvovala u nekoj kavgi, tj. sukobu na Palama. Ispod ovog teksta upisana su izdvojeno imena pet osoba za koje je navedeno da su oni jamci za sve stanovnike u selu.

Mestvicin sarajevski kolektivni kefilleme-defter iz 1257./1841. godine

Ovo je izuzetan, karakterističan i na novi i osavremenjen način organiziran defter sastavljen 1257./1841. godine⁷⁷ po naredbi Mehmeda Husref-paše⁷⁸ kojom se nalaže da se u defter registrira međusobno jamčenje muškog stanovništva Sarajeva i njegove okolice. Dana 13. muharrema 1257./07. marta 1841. godine zabilježena je u sidžilu visokog kadiluka bujuruldija kojom se naređuje opće jamčenje.⁷⁹ Bujuruldija je izdata u vrijeme Mehmeda Husref-paše, koji je bio postavljen prve dekade šabana/između 28. septembra i 07. oktobra 1840. godine nakon što je smijenjen Vedžihi-paša. Budući da bujuruldija nije navedena u radu Korkuta o Mestvicinnoj kefillemi važno je ovdje iznijeti njen sadržaj. Bila je upućena naibima sarajevskih nahija Visokog, Neretve, Fojnice i Prozora, mutesellimu, njegovim vekilima, agama i uglednim i poslovnim ljudima s naredbom da se uspostavi mir i sigurnost za ehaliju i raju, da se izdvoje i identifikuju osobe koje se loše ponašaju, da se

77 Defter je objavljen u prijevodu Derviša Korkuta: *Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu iz 1841. godine*, Sarajevo, 1970. U predgovoru je zabilježeno da se nalazi u GHB i da se vodi pod brojem 122. To je, međutim, bio samo privremeni broj a defter sada ima registraciju A-4939/TO. Prijevod deftera nije potpun. Od str. 87 do 123 (moja paginacija) defter nije preveden.

78 Akademik Sućeska u uvodu Korkutovog prijevoda ove kefilleme navodi da je naredbu izdao Vedžihi-paša. Nisam uspjela pronaći tu bujuruldiju. Također, nije jasno zašto je na prvom listu ovoga deftera registrirana bilješka o muširu Mehmedu Tahir-paši, gdje se navodi informacija koju Korkut nije uvrstio u svoj prijevod. U toj registraciji se navodi da je Tahir-paša kao novi valija došao na sarajevsko polje 04. ševvala u subotu, u nedjelju se čaršija zatvorila, u ponedjeljak je ušao u Sarajevo, dočekali su ga čehaje esnafa a on je izdao naredbu da se u mahalama sačine kefilleme-defteri/*ve mehallatta kefilleme defterleri yazılsın emir ve tenbih ve tertib buyurup*. Također je tom prilikom naredio i da se ukinu plaće dervišima i ulemi. Vidjeti: A-4939/TO list 1a. Tahir-paša je došao u Bosnu kao valija 20. redžepa 1263./04. jula 1847. a Mestvicin kefilleme-defter sačinjen je 1257./1841.-1842. godine.

79 Arhiv grada Sarajeva, T-29.

popiše sva muška islamska ehalija i raja i Cigani iznad jedne godine života u selima i kasabama u navedenim kadilucima, da se svi međusobno povežu jakim jamcem, da se to obavi uz znanje šerijatskog suda, uz znanje navedenih osoba kojim je bujuruldija upućena, uz znanje postavljenog službenika, imama sela i mahala i ihtijara i knezova, da se upišu mahala po mahala, da se ubilježi ime, opis, oblik, da se oni koji nemaju kefila posebno obilježe i o njima pošalje informacija na Portu, da se prema osobama koje su prešle granicu u nedoličnom ponašanju ili su pobjegle provedu mjere navedene u kaznenoj kanunnami/*ceza kanunnamesi* a da se njihov kefil uhvati i poduzmu mjere protiv kefila, da se sastave dva deftera, jedan za sud a jedan za Portu. Navedeno je uz to da ako neko bude zatvarao oči i ne bude izvršio popis kako treba da će u svaki kadiluk biti poslat špijun i inspektor te ako se nađe neko nepopisan odgovorni će biti zabit, sudija, seoski imami i knezovi. Ono što je ovdje navedeno kao razlog za kolektivnu kefillemu jeste činjenica da se i među islamskom ehalijom i među rajom dešavaju strahobna ubojstva. Kao primjer se navodi nešto što je kvalifikovano kao *habaset/ružno* i prljavo djelo kada je nekoliko osoba Sarajlija zaklalo/*zabh* majku i svoje sestre/*valide ve hemşirelerini*, što je ubojstvo što dovodi do životne nesreće. U Muvekkitovoj Hronici navodi se jedan takav slučaj u vrijeme Mehmeda Husrev-paše koji se zbio 28. zi-l-hidždžeta 1256./20. februara 1841. godine.⁸⁰ Navedena je samo godina, a nije precizan datum završetka deftera s obzirom na to da je popis trajao tokom cijele spomenute godine. Prema Korkutu, naredba o sastavljanju deftera došla je kao reakcija na Glođinu bunu, za koju su imali simpatije stanovnici Sarajeva⁸¹ a koja je ugušena 1839. nastojanjem Vedžihi-paše.⁸² Defter je nazvan kefilleme-defter za samo Sarajevo i za džemate i sela „islamske nahije“ i za ostale narode/*Defter-i kefilleme-i nefsi Saray ve cema'at ve nahije-i islam ve millel-i saire el-vaki (...)*. U predgovoru se navodi da je osmanska vlast uslijed razgradnje klasične Osmanske države i njenih osnovnih institucija „počela da češće praktikuje i kefilemu kao sredstvo za držanje podanika na uzdi i osiguranje njihove poslušnosti.“⁸³ Međutim, kefillema je

80 S.S. Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 2, Sarajevo, 1999, str. 993.

81 D. Korkut, *Mestvičina ćefilema iz 1841...* n.d., str. 105; Mjere protiv buntovnika bile su, između ostalog, i konfiskacija imovine. Vidjeti. V. Skarić, *Izabrana djela*, knj. I... n.d., str. 215.

82 Uobičajena mjera vlasti bilo je nametanje novčane kazne određenim grupama za koje se držalo da su odgovorne. Navodi se da je valija Vedžihi-paša nakon sloma Glođine bune od Sarajlija uzeo pismenu obveznicu na 500.000 groša da je plate državnoj kasi ako Glođu, koji je bio pobjegao u Dubrovnik, ne uhvate i ne pošalju valiji. Kazneni novac koji se imao pokupiti i naplatiti kao odšteta za državnu blagajnu nazivao se *nezr/zavjet*.

83 Vidjeti: *Popis uzajamnog jamčenja...* n.d. (predgovor Avde Sućeske). Ovdje treba napomenuti da Sućeska u svom predgovoru navodi da se ovdje radi o Knjizi I te da se očekuje izlazak Knjige II koja će sadržavati popis cjelokupnog stanovništva sarajevske nahije.

postojala od početka uspostavljanja osmanske vlasti u našim krajevima kao oblik međusobne garancije jednih za druge aktivnog angažiranog muškog stanovništva određenog područja te kao vid kontrole nad osobama devijantnog ponašanja i kao vid uspostavljanja kolektivne odgovornosti cjelokupne sredine, tj. odgovornih osoba u toj sredini u pogledu održavanja reda i mira u njihovoj sredini.⁸⁴ U tom pogledu akt kefileme i sastavljanje kefileme-deftera ne predstavlja ništa novo. Ali s druge strane, treba uzeti u obzir činjenicu da su se u pogledu modernizacije osmanskog sistema dešavale vrlo intenzivne promjene koje su snažno otpočele već od kraja osamnaestog i prvih desetljeća devetnaestog stoljeća, te da je ovaj konkretni čin kolektivnog jamčenja, koji se u osnovi oslanjao na staru osmansku praksu, bio značajno unaprijeđen. Sastavljen je uz znanje najviših državnih službenika valije, *mutesellima* i *kadije* te je sastavljen u *kadijskoj kancelariji* kao što se uvijek i praktikovalo, ali nije kao *defter* registriran u *sidžil*, nego je registriran zbog svoje obimnosti u poseban *defter kefileme* koji po svom obimu nadilazi sadržaj jednogodišnje registracije svih predmeta u jednom *sidžilu*. I to je predstavljalo novinu u odnosu na dotadašnje registriranje ovih *deftera*.

Registracije jamčenja koje su se do ovog perioda vodile u *sidžilima* sarajevskog suda odnosile su se na pojedine mahale i na pojedine grupacije i kategorije stanovništva. Prema podacima kojim raspoložemo, čini se da se u osmanskim kolektivnim kefilemama bilježenim do obuhvatnog popisa iz 1842. godine nije radilo o popisu jamčenja ukupnog stanovništva jedne mahale ili sela i kasabe. Ovdje se, nakon provedenih reformi sistema, radi o prvom obuhvatnom popisu u kojem su bili uključeni svi muški stanovnici iznad jedne godine života iz svih mahala sarajevske nahije te o popisu stanovnika svih vjera. Pored toga u popis su za svaku osobu uvršteni svi bitni podaci po kojim se ta osoba prepoznavala i karakterisala: mjesto stanovanja, pripadnost određenoj popisnoj jedinici/*hane*, lični opis (npr. srednjeg rasta, plavih brkova, golobrad, maloljetan, mali, bijele brade, godine života, zani-

Radi se o onom što Korkut naziva dodatkom na *Mestvičinu* *čefilemu*, a to je njegov prijevod popisa iz 1266./1850. vojnika poslatih u redovnu vojsku/*nizam*, a koji je trebao biti dat u štampu kao *Knjiga II* (Sarajevska nahija) dok je *Mestvičina* *čefilema* štampana kao *Knjiga I* (Sarajevo grad). Nije mi poznato da je *Knjiga II* štampana.

84 Vladislav Skarić govoreći o Sarajevu s kraja osamnaestog stoljeća konstatira, između ostalog, da je bilo čestih slučajeva pederastije zbog kojih je vlast pojedince kažnjavala čak i smrću davljenjem. (Bilo je ovo, uz njihovu već golemu nevolju i kažnjenost, samo još dodatno kažnjavanje). Također, navodi da su na isti način često kažnjavani i buntovnici i izazivači nemira, ubice i djevojački otmičari. A kada kazne to nisu mogle spiječiti, bilo je preduzimano opće jamstvo po mahalama. Spominje i da je takvo jamčenje obavljeno dva puta u ovom periodu: 1772. i 1779. godine. Iako ovdje nije rekao odakle mu ovi podaci, Skariću se, kao ozbiljnom istraživaču koji je odlično poznao izvore i pisao i donosio svoje stavove na osnovu izvora, može vjerovati.

manje i slično), rodbinska ili neka druga povezanost, pripadnost određenoj grupaciji stanovništva po vjerskom ili narodnosnom osnovu ili po nekom drugom poslovno-interesnom odnosu. Ovdje treba konstatirati činjenicu da se ti podaci o ličnom opisu nisu vodili u klasičnom osmanskome periodu i periodu prije razgradnje dugotrajucih osmanskih institucija u kefilleme-defterima. Određeni dio tih podataka vodio se u beratima kao dekretima kojim je zvanična službena vlast dodjeljivala pojedine službe od državnog i vojnog značaja. U periodu implementiranja reformi čiji je sudionik bio i navedeni Vedžihi-paša spomenuti su podaci uvedeni kao sastavni dio neophodnih informacija o muškim osobama. Novina u načinu registriranja jamčenja bilo je i registriranje po principu *hane*, ovdje kao osnovne popisne jedinice koja je određivala starješinu određene kuće i muške članove njegove kuće ili, u slučaju poslodavca državnog službenika i funkcionera, uključivala je pored bliskih muških članova njegove porodice i njegove pratiocice, hizmećare, sluge koji su određivani terminima kao što su: gulam (rob), hizmetkar (hizmećar, sluga), tabi‘ (pratilac). A novina je bilo i bilježenje rednog broja u okviru svake *hane*. I prevodilac konstatuje da je ova Mestvicina kefillema „naj-opširnija, najpotpunija i najraznovrsnija od svih očuvanih popisa te vrste u našim krajevima.“⁸⁵ Ona u osnovi predstavlja rekapitulaciju navedene prakse kolektivnog kefaleta preuzete iz ranije dugotrajucе prakse uz uvođenje značajnih novina. Nakon toga su se u austrougarskom periodu uveli novi načini vođenja modernih popisa. Prevodilac također konstatuje da se s tim popisom može mjeriti samo jedan popis seoskog stanovništva Banjalučke nahije sačinjen nekoliko godina prije austrougarske okupacije.⁸⁶ Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da se u slučaju Mestvicine kefilleme radi o preteči novog načina vođenja popisa s tim da je taj popis uključio određene tradicionalne elemente popisa koji su ranije na druge načine vođeni, a koji su u suvremenom načinu registracije popisa objedinjeni na moderniziran način.

Mestvica i njegova bilješka

U vezi sa Mestvicinim defterom jamčenja treba istaknuti posebnosti ovog katiba Mestvice, zanimljivog i čudnog/garib.⁸⁷

85 Detaljne podatke opisa Mestvičine kefilleme, analizu kao i tabelu statističkih podataka vidjeti u radu: Derviš M. Korkut, *Mestvičina čefilema iz 1841*. U: *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, godina II-knjiga II, Sarajevo, 1966.

86 Derviš M. Korkut, *Mestvičina čefilema iz 1841...* n.d., str. 104.

87 Cijeli radni vijek proveo je kao kadijski pisar ili kadijski zamjenik a u vrijeme Husejin-kapetana Gradašćevića bio je zadužen za njegovu ličnu korespondenciju. Pored toga što je bio kaligraf i pisao pjesme i hronograme bavio se i džefrom o remlu hazreti Alijinu i hazreti Danijalovu, bavio se okultizmom, pisao je zanimljive bilješke u nekim (čini se izglubljenim bilježnicama). Zanimljivo je i čudno (s obzirom na njegovu pisarsko pravnu

Godine 1841. kefileme-defter je sastavio sekretar/*katip* sarajevskog šerijatskog suda Mulla Muhammed Divović-Mestvica zvani Vrcanija. Prijevod je sačinio Derviš Korkut.⁸⁸ Prevodilac nije uvrstio u svoj navedeni objavljeni prijevod kefileme jednu veoma zanimljivu bilješku koju je Mestvica kao popisivač ili nadglednik popisa koji je izvršeni popis svojeručno potpisivao, bio sačinio, a koja u mom prijevodu glasi:

Otpočeo sam govoreći: Bože olakšaj a ne otežavaj. Obavio sam jamčenje Zejda i Amra, Amra i Zejda.

*Hem prljavog i tvrdoglavog hem sam Jehudiju zindžirom (okovima, kari-kom) „na vatru stavio“.*⁸⁹

Za sedam mjeseci bilo je gotovo te sam zahvaljivao i šućur činio.

Allah je jamac/kefil za pisarovu/katibovu nafaku. Drugoga nema.

*Izrekao je tarih do završetka deftera. Završilo se dobrom, godine 1253./1837.-1838.*⁹⁰

Ono što je Mestvica izrekao na ovaj način slikovito jeste izraz njegovog poznavanja ljudi, njegovog višegodišnjeg iskustva na radu u sudskim poslovima, bolje rečeno vođenju raznih sudskih registracija. Otuda proizlazi njegov osoben pogled i posebno razumijevanje koje se iskazuje u upotrebi samo jedne riječi. Ovdje, npr., za kršćane i muslimane koristi riječ *kefileme*, odnosno u svom potpisu oblik *kefiledim*, a za Jevreje i Cigane upotrebljava sasvim drugi i za navedenu upotrebu potpuno neobičan glagol *haşlamak*, u

praksu) njegovo zanimanje za teme kao što su izbor mlade, ponašanje mladoženje. Pisao je mnoge recepte, pisao je o afrodisijacima, o gatanju na janjećoj plečki, a ima i djelce o hiromantiji. (Vidjeti: Riza Muderizović, *Biografija Mulle Mestvice i korespondencija Murad-kapetana Gradašćevića iz 1818-1819. godine u GZM...69.*) Na njegovom grobu pored natpisa bio je uklesan mač sa drškom okrenutom prema gore. Taj simbol vojničke klase upućuje na to da se on kao neko ko se bavio perom i pisanom rječju, ustvari, borio ustrajno za pravdu i istinu što jeste povezano sa njegovom trajnom uključenosti u sudsko-pravnu praksu, a uz to je imao i snažan poriv da traga za onim što je spiritualno, tajanstveno, nedokučivo, nepoznato što se za druge doimalo mistično, ali za njega očigledno poznato.

88 Kada sam sravnila prijevod sa originalom, ispostavilo se da je u prevodu izostao tekst str. 87-123.

89 Bolje rečeno: „vatru im zad’o“. Prijevod ovog stiha je sporan kod Derviša Korkuta, te po mom razumijevanju ne odgovara stvarnom značenju i onom što jeste izrečeno. U njegovom prijevodu stoji: *...i nečistog s tvrdoglavim i Jevreja sa težakom.* (Vidjeti: *Mestvičina čefilema iz 1841.* U: Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, godina II-knjiga II, Sarajevo, 1966., str. 103) Izostavljen je glagol *haşladim* a izmijenjeno je i značenje riječi *zincir* te je stoga došlo do ovakve greške. Moglo bi se shvatiti i na ovaj način koji je blizak Korkutom prijevodu: *...i nečistog s tvrdoglavim i Jevreja zindžirom (halkom, lancem, okovima) sam pribo, tj. zbo, ubo, „pribadačom“ pribio.* U osnovi znači povezao ih i svezao navedenim činom. Mislim da se u prijevodu treba držati što bliže riječi koju je sam autor teksta, ovdje *katip* Mestvica, izrekao.

90 Ispod ovog teksta stoje dva pečata Mestvice.

konkretnoj bilješci oblik *haşladım*. Upotrijebivši takav izraz koji bi mogli prevesti sa „vatru sam im zad’o“ on podsvjesno ili svjesno kazuje da je čin jamčenja akt kojim prije svega treba kontrolirati one koji su na samom dnu društvene ljestvice, a to su Cigani, koji su uglavnom nezaposleni, prljavi, neznani, neupućeni, tvrdoglavi te kao takvi krajnje problematični. A s druge strane posebna formulacija je upotrijebljena za Jevreje, koji su navedenima krajnja suprotnost po odgoju, edukaciji, sposobnosti da vode poslove, prije svega ekonomske, trgovačke pa su kao takvi, više nego drugi, izloženi riziku od činjenja greški ili zloupotrebe svojih poslovnih vještina. U tom smislu Mestvica kaže *haşladım*, čime je istakao da na navedene kategorije stanovništva posebno treba obratiti pažnju u činu uzajamnog jamčenja, da jedne od njih treba držati pod posebnim nadzorom i kontrolom zbog loših nakana i sitnih nedjela, ili onim drugim posvetiti potrebnu pažnju, da bi bile na vrijeme uočene i spriječene njihove eventualne i moguće zloupotrebe.

Povodi za izdavanje naredbi o kolektivnoj kefilllemi ili kefaletu

Bile su dvije vrste kolektivne kefillleme: ona na nivou lokalne zajednice, sela, mahale kojom se kefaletom vezalo aktivno stanovništvo i ona na nivou cijelog jednog kadiluka ili svih kadiluka u ejaletu. Tako se može govoriti o kolektivnoj kefilllemi jednog sela, jedne mahale, jednog kadiluka i o kefilemi svih kadiluka u ejaletu Bosna. Kolektivnom kefilllemom ehalije na nivou neke male lokalne zajednice međusobnim jamčenjem se povezivalo sve lokalno aktivno stanovništvo. U svim naredbama o jamčenju iskazivan je stav da se oni koji nemaju jamca posebno registriraju i privedu na sud te da se registriraju i oni koji su odsutni i oni koji su pobjegli od odgovornosti. Postojala je praksa karakteristična za proceduru jamčenja prema kojoj je u slučajevima narušavanja reda u lokalnoj zajednici odgovornost preuzimala jedna jaka osoba ili nekoliko istaknutih i jakih osoba iz kategorije ehalija.⁹¹ Prema tome termin ehalija, koji se neprekidno susreće u obraćanjima upućenim od strane upravitelja ejaleta na niže organe vlasti, odnosi se na odrasle, odgovorne, radno sposobne osobe, tj. osobe spremne na društveno angažiranje.

Povezivanje stanovnika jedne oblasti kefilllemom naređivano je u slučajevima učestale hajdučije, općeg nereda kao što je bio slučaj Muharemijine bune polovinom osamnaestog stoljeća (1166./1753. godine) i kasniji slučajevi nestabilnosti i anarhije,⁹² te kao što je bilo vrijeme društveno-političkih promjena čije je sprovođenje dovodilo do otpora i općeg nezadovoljstva do tada privilegiranih osoba, a što je bilo prouzrokovano nastojanjima da se izvrše

91 GHB, A-2870//TO.

92 GHB, A-1041//TO: bujuruldija iz 1758. godine.

promjene kako na vojnom tako i na privredno-ekonomskom planu kakve su naročito evidentne u prvim desetljećima devetnaestog vijeka. U takvim slučajevima nadležna vlast je tražila sudsku registraciju garanta za sve sumnjive osobe. Tim povodom tražila se i odgovornost svih, uključujući s jedne strane svu islamsku ehaliju od koje se očekivao veći stupanj društvene odgovornosti i angažiranje, a s druge strane naređivalo se iznalaženje jamaca/kefila i za fukaru raju. Iz bujuruldije izdate iz gore navedenih razloga vidi se da je sigurnost jednog područja i sprečavanje kriminala uzimano i određivano kao briga i obaveza svih aktivnih stanovnika jedne lokalne sredine. To pokazuje niz primjera kao što je, između ostalih, sadržaj bujuruldije iz 1819.-20. godine izdate za područje maglajskog kadiluka.⁹³

Aga kul-ćehaja u Bosni i njegova uloga u proceduri uspostavljanja i nadzora nad kefaletom, posebno nad kolektivnim kefaletom

Iz analize dostupnih nam kolektivnih kefalet-deftera vidi se da su se vodili na razne načine i u raznim prilikama: na nivou pojedinih sela, mahala, kasaba; na nivou cijelog kadiluka; na nivou cijelog ejaleta. Prema naredbama iz naredbodavnih dokumenata očito je da su valije, kadije i zabiti (prije svega janičarski aga i kul-ćehaja pa tek onda zabiti nižeg ranga) bili odgovorni za postizanje sigurnosti, uređenje raznih krajeva i sigurnost cjelokupnog stanovništva. U tom pogledu navedenim dužnosnicima navođen je kao uputa *ajet/* znak: *Fa 'staqim kama umirta/ Pa uspravi se, uzdigni se kao što ti je naređeno*, čime im se stavljalo na znanje da su predodređeni i privilegirani da obavljaju navedenu dužnost.

Pored valije, koji je naređenje o uspostavljanju narušenog reda prosljeđivao janičarskom agi u Sarajbosni u vezi sa uspostavom mira i reda u pojedinih kadilucima i na nivou cijele Bosne, janičarski aga, odnosno *kul-ćehaja janičarskog age sa sjedištem u Sarajevu* je o navedenim pitanjima vodio posebnu brigu. Njegova briga nisu bili samo janičari, njihovo ustrojstvo i međusobni odnosi nego je on, nakon što bi primio naređenje s višeg nivoa, pokretao inicijativu oko uspostavljanja reda, zbog čega su janičari i njihov odžak i bili locirani u Bosni, obraćajući se svojim službenim pismom kadijama nadležnim za kadiluk na čijem se terenu dešavalo narušavanje reda i zakona. Iz tog pisma se vidi da je aga kul-ćehaja iz Sarajeva u tom pogledu sebi za sagovornike uzimao kadije kadiluka, ajane i janičarske starješine stacionirane u navedenom kadiluku. Njegova briga bila je, prije svega, briga o redu među neferima posadnicima tvrđava.⁹⁴ Kul-ćehaja je bio stalno anagaži-

93 *Maglajski sidžil...* n.d., str. 174.

94 Vidjeti: podatak o jamčenju između čuvara blagajskog grada, spahija, kapetana, aga i dizdara uzet iz sidžila blagajskog kadije koji se nalazio u OIS, sidžil br. 60, list 41a. Prema:

rani i u Bosni stalno nastanjeni aga zadužen, prije svega, za „robove“/kul, tj. za janičare sa *Porte/kapı kulu* i za one regrutirane po potrebi iz Bosne/*yerli kulu*. On je izdavao dokument koji se nazivao serhatska tezkira/*serhat tezki-resi*. Tim dokumentom je samostalno ocjenjivao sposobnost i podobnost jerli-kulu serdengečtija raspoređenih po buljucima da čuvaju sigurnost sarajbosanskog grada.⁹⁵ Kul-čehaja je bio nekada treći, a kasnije drugi rangirani zabit oficir janičarskog odžaka sastavljenog po kul-sistemu te otuda je njegov naziv kul-čehaja.⁹⁶ Iz dokumenata je evidentno da je u Bosni bio anagažiran aga kul-čehaja (koji je nekada mogao biti i beg/*kethüda beg*), a mogao je biti regrutiran i između domaćeg bosanskog stanovništva sa visokim ovlastima koje su bile vezane za janičarskog agu. Kul-čehaja je bio jedan od onih državnih službenika kojem su se s visokog mjesta obraćali naredbama u pogledu uspostavljanja reda, čuvanja sistema, čuvanja imena i ugleda velike svjetske države. Agi kul-čehaji u Bosni obraćalo se naredbom s visokog mjesta da učestvuje u organiziranju serdengečtija za odlazak na vojne pohode.⁹⁷ U hijerarhiji ovlasti na nivou ejaleta bio je odmah iza valije, a ispred mutesellima kao zastupnika valije na nivou kadiluka. Mutesellimska džaiza i šehrija koja je pripadala valijinoj blagajni bila je u jednoj vrsti obaveze kul-čehaje.⁹⁸ Kao takav imao je povjerenje valije i centralne administracije te je čak i kao bivši kul-čehaja/*esbek küll kethüdası* bivao angažiran kao sarajevski aga, kao jani-

A. Sućeska, Predgovor djelu Popis uzajamnog jamčenja stanovništva... n.d., str. 8.

95 GHB, A-273/TO: Bivši kul-čehaja/*Kul-čehaja esbek* Mehmed Sadik postavlja serdengečtiju Salih-agu u 10. buljuku na dužnost čuvanja/*muhafeza* sarajbosanske tvrđave, tj. sarajbosanskog grada.

96 Termin *kul* označava pratioca, slugu, iskrenu osobu, nekog u kog se ima povjerenje, ko je odan, ko bespogovorno i bespriekorno služi svog gospodara. Pored visokih dužnosnika janičarskog odžaka uključujući i kul čehaju, stacioniranih u Istanbulu postojali su i janičarske čehaje koji su obavljali dužnost nad janičarima u provincijama. Zabit janičarskog odžaka bili su rangirani na slijedeći način: janičarski aga, sekbanbaša, kul čehaja, zagardžibaša, saksondžubaša, turnadžibaša, četiri hasečije, baščauš. U janičarskom odžaku postojao je naziv za tu posebnu grupaciju angažiranu za janičarski odžak koja se nazivala braća po statusu „kul“/*kul kardeşleri*. Do kraja 16-og stoljeća prvo su uzimani od stranaca da budu angažirani na granicama u tvrđavama u određenoj vrsti službe, a potom su bili uzimani u odžak. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatından Kapıkulu ocakları*, Ankara 1984, str. 172.

97 GHB, sidžil 31, str. 30.

98 GHB, A-1552/TO. On nije potpisivao tahvil samo za mutesellimsku šehriju i džaižu koja se realizirala na račun valijine blagajne nego je davao odobrenje tj. svoje mišljenje o podobnosti navedene osobe za navedeni posao te u tom pogledu je davao i saglasnost kada je bila u pitanju šehrija i drugih državnih službenika. On je taj potpis za isplatu davao godišnje, a isplata se vršila mjesečno. Usporediti: A- 2548/TO: Tahvil koji je potpisao sarajbosanski čehaja ili čehaja u Sarajbosni za preuzimanje naipske šehrije za godinu 1198. s tim da je uzima mjesečno.

čarski aga, kao mubašir.⁹⁹ U tom pogledu imao je po potrebi upliva na javnu upravu u njenim raznim segmentima. Uočava se i njegov utjecaj na ekonomsko-privredni život. To je razumljivo s obzirom na veoma raširenu i poznatu povezanost janičara, osobito domaćih, sa esnafskim poslovanjem.¹⁰⁰ Dobijao je po potrebi veoma visoke nadležnosti ne samo nad carskim janičarima u bosanskim tvrđavama nego i nad serdengečtijama i lokalnim janičarima/*yerli kulu* kao što je imao nadležnosti i nad svim onima koji su na bilo koji način narušavali zakon i uspostavljeni red i sistem. To je moglo biti izvršenje smrtno kazne nad prestupnikom, zaplijena imovine i slično.¹⁰¹ Čini se da je prema njegovoj funkciji bilo više poštovanja negoli prema funkciji samog mulle. U slučajevima gdje su se sastavljali kolektivni mahzari značajno je bilo da se na mahzaru sastavljanom u čaršiji pojavi uz mullin i njegov potpis.¹⁰² Kul-ćehaja je u osnovi bio visoki dužnosnik oficir vojne policije. U našoj dosadašnjoj literaturi određivao se kao zapovjednik noćne straže, odnosno starješina janičarskih straža koje su *krstarile noću i održavale red obilazeći mahale i mejhane*.¹⁰³ Ustvari, on je bio oficir koji je bio odgovoran nad noćnim čuvarima pasvandžijama, koji su bili obavezni čuvati mahale i njihovim starješinama asasbašama te kullukčijama¹⁰⁴, koji su učestvovali u održavanju reda. Međutim, njegova funkcija je mnogo sofisticiranija i kompleksnija u odnosu na ono što se ovdje opisuje. Ono što je ovdje važno istaći jeste činjenica da se sve do ukidanja janičara 1826. godine¹⁰⁵ prvo njemu obraćalo da učestvuje u onoj proceduri kefaleta u kojoj je trebalo da se odrede karakteri i tipovi

99 Godine 1773. bio je skinut sa položaja janičarskog age Bošnjak aga-paša, a na njegovo mjesto bio je postavljen kul ćehaja Alijaga. Vidjeti: Bašeskija... n.d. str. 123.

100 Bašeskija... n.d. str. 138; Azra Gadžo Kasumović, *Esnaf i tarikat u: Mjesto i uloga der- viških redova u Bosni i Hercegovini*, zbornik radova sa međunarodnog skupa Sarajevo, 13.-15. decembar 2007. Godine. Sarajevo 2011., str. 241-255.

101 Dešavalo se da bez mulline dozvole i presude odredi rigoroznu kaznu za prestupnike i one koji su narušili red. Vidjeti: Bašeskija... n.d., str. 131, 141; čak kad je bez mulline dozvole proveo neku kaznu, ipak je bio dužan, na mullin protest, tražiti njegovo naknadno odobrenje. Vidjeti: Bašeskija... n.d., str. 138; godine 1771. došao je u Sarajevo kul- ćehaja Alijaga sa katil-fermanom da može izvršavati smrtno kazne protiv onih koji su se protivili uvođenju nekih mjera od strane centralne vlasti, što je on i učinio, i tako zavesti red izvršivši smrtnu kaznu nad mnogim Sarajlijama. Vidjeti: Skarić... n.d., str. 177.

102 U tom smislu je indikativan slučaj kada su podnosioci mahzara travničkom paši obećali mulli 10 oka kahve, a kul-ćehaji 20. Vidjeti: Bašeskija... n.d., str. 137.

103 Skarić... n.d., str. 152, 173.

104 Navodi se slučaj veoma rigoroznog i sasvim opravdanog postupka prema dvojici kuluk- čija koji su napastvovali na prevaru jednu djevojku te su stoga bili obješeni. Vidjeti: Bašeskija... n.d., str. 319.

105 Ukidanjem janičarskog odžaka zabranjena je bila upotreba imena janičar i joldaš i zabranjene su i sve janičarske titule kao što su bile: zagardžibaša, turnadžija, serdar, hasećija, serdengečtija i druge.

pojedinih osoba. Njemu se obraćalo u vrijeme kada je trebalo izvršiti korekcije u organiziranju sigurnosti i kada je trebalo poduzeti neke posebne mjere usljed ozbiljno narušenog reda i pojave devijacija u ponašanju pripadnika janičarskog odžaka. A određivanje karaktera i tipova pojedinih osoba je uključivalo i brigu o stanovništvu iz kategorije raja i onim iz kategorije ehalije s posebnom napomenom da se obrati pažnja na one slabe među ehalijom. Zanimljivo je da je bivao angažiran na određenim poslovima vezanim za ovu funkciju kul-čehaje i kao penzionirani ili bivši/*esbek* kul-čehaja te da se i u tom statusu do njegove odluke i riječi očigledno držalo. U tom slučaju valija mu se obraća sa *sen ki* (*Ti koji si bosanski aga i bivši kul-čehaja aga, spomenuti, neka mu slava traje*) ukazujući na to da je povjerenje dobio od ranije, dakle za vrijeme svoje redovne službe kul-čehaje bosanskog i sarajevskog age i kao neko ko je iskusan i iskren prema Osmanskoj državi. Međusobnim uzimanjem kefila po grupama od dva ili više lica i uzajamnim jamčenjem određivalo se ko je podesan, podoban po odanosti i poslušnosti prema državnim pravilima i odgovoran prema državnim potrebama te ko ima razumijevanja za njenu ideologiju kao što se određivalo i ko je problematičan po svom neprikladnom ponašanju i po svojim stavovima. Jamčenje raznih grupa i pojedinaca imalo je razne efekte i posljedice, tj. obavljano je sa jasnim namjenama. U tom pogledu može se govoriti o povezanosti kolektivnog jamčenja ekonomski aktivnog privrednog stanovništva/ehalije i umiješanosti kul-čehaje u davanje preporuke koja je omogućavala određenim licima koja su ocijenjena kao sposobna i podobna da dobiju licencu za određeni posao, a i u nadgledanju postupanja sa određenim privrednim resursima.¹⁰⁶ Jamčenje kao vid garancije je bilo i vid sigurnosne procjene i čin koji je garantovao da se neko može uključiti u važne poslove. Kul-čehaja je i kao penzionisani osmanski oficir/zabit i dalje ostajao na važnoj funkciji savjetnika i osobe koja je imala visok stupanj kompetencija u izražavanju mišljenja o općoj sigurnosnoj situaciji, u pogledu pohvala i pozitivnih ocjena nečijeg rada na važnim pozicijama, u pogledu žalbi i pritužbi na nekog nepodobnog i sumnjivog. Njegovo se mišljenje, bilo afirmativno ili negativno, sigurno prihvaćalo od strane Porte, kako to stoji u bujuruldijama. Njegova pozicija u ejaletu, i kada je bio kul-čehaja aga i kao

106 Valija se obraća ne samo kadiji koji je zadužen da registrira mukate zakupe pojedinih državnih dobara, nego se pored kadije valija obraća i bivšem kul-čehaji, dakle penzioniranom savjetniku kul-čehaji u vezi sa daljim raspolaganjem njegovom osminom, odnosno za miriju upražnjenom polovinom mukate tovara voska u gradu Sarajevu koju je držao Husejin-aga Džino, koji je umro a poslije njegove smrti njegovi nasljednici su prisvojili i drugu osminu mukate koju je držao Hafiz-aga Džino, koji je tekođer umro. Kul-čehaja je u ovom slučaju član nadzorne komisije u kojoj je mutesellim sarajevski bio postavljen kao glavni nazir/nadglednik koji nadzire i prati postupanje sa navedenim državnim resursom koji državi znači važan izvor prihoda a kojim su poslovala navedena lica do njihove smrti. Bujuruldija je datirana 17. šabana 1238./29. aprila 1823. g.

aga kul-ćehaja esbek, bila je odgovornost na stalnom praćenju opće situacije, u ocjenjivanju stanja važnih pojedinaca i grupa te značajnom utjecaju na pokretanje mehanizama sigurnosti. On je takvu poziciju stjecao u odnosu na valiju i druge službenike sa kratkim mandatom u pokrajini, na osnovu svog trajnijeg ili stalnog boravka u Bosni te je kao zamjenik/ćehaja janičarskog age sa Porte imao dobar uvid u ponašanje i stanje istaknutih osoba, grupa i kvaliteta njihovih međusobnih relacija. Taj uvid on je imao ne samo kada su u pitanju državni službenici nego i kada su u pitanju zabiti i njihova obaveza da izvršavaju ono što se nazivalo *icrayı ayin-i tarik/izvršenje pravila puta*. Već je rečeno da svim jamčenjima nije prethodila bujuruldija budući da se takva bujuruldija izdavala rijetko u važnim momentima kad bi se ukazala potreba da se osvježi i oživi stara zakonska praksa te da navedena bujuruldija posluži kao podsjetnik na tu praksu i da se njenim registriranjem u sidžil stavi na znanje odgovornim licima da u smislu njenog sadržaja i dalje postupaju, a i da shvate šta Visoka porta želi, koja su njena upozorenja i zahtjevi, na šta opominje i na kakve postupke koji ne odgovaraju vladajućem poretku upozorava. Jedan od metoda Porte na koji se i kul-ćehaji skretala pažnja jeste pored opominjanja bio metod zastrašivanja, a potom naređivanje općeg kefaleta kao efikasna mjera kojom se razlučuju razne grupe i skupine te kao takve evidentiraju. Kul-ćehaji se prije svega, a potom drugima koji su navedeni, u nekim važnim momentima slala naredba da ponovo vodi računa o obavljanju uzajamnog jamčenja u Sarajbosni i da pazi da red bude uspostavljen. Naredba je po potrebi upućivana prije svega bosanskom agi kul-ćehaji kojom se naređivalo da se nanovo obavi jamčenje, da se uvede red u Sarajbosnu te da se preduzmu sankcije protiv bilo kakve neposlušnosti i nepokornosti Šerijatu i kanunu. Takva vrsta upozoravajuće naredbe za provođenje kefillleme bi se registrirala u sarajevski sidžil. I izdavanju izuzetno važne kefillleme, kakva je bila kršćanska kefilllema koja je bila sastavljena u vidu jednog opširnog deftera, sigurno je prethodila neka posebno važna bujuruldija koja i nije morala biti registrirana u sidžil i koja se mogla evidentirati kod janičarskog age, i kul-ćehaje u janičarskom odžaku. Naredba je bila upućivana bosanskom agi janičarskom kul-ćehaji agi, mutesellimu, kadiji, muderrisima, ulemi, agama, zabitima, ihtijarima odžaka i općenito ljudima od ugleda/*ehl-i vrz ehali*. Naređivao je bilo da se popiše mahala po mahala uzimajući u obzir mišljenje i znanje imama, hatiba, šejhova i uleme te da se nađu jaki jamci (*küfala-yı kaviye rapt*) za one čiji su postupci neprimjereni i loši, a da se oni koji ostanu bez jamca privedu i dovedu u red. U naredbama je navođeno da se popišu jamčenjem prestupnici i oni lošeg ponašanja i loše prirode/*mezanne-i şekiyy ve fesad olan bed nihadları için*. Kul-ćehaji su se dostavljale bujuruldije i u pogledu ponašanja visokih janičarskih oficira zabita ukoliko su se javno ponašali na način koji se nije mogao tolerirati. U tom pogledu mu je naređi-

vano da protiv takvih službenika preduzmu veoma rigorozne mjere i sa njima postupa prema uputstvima koja su mu bivala dostavljena sa Porte.

II

Procedura registracije kefaleta na osmanskim sudovima

Određivanje jamca/kefila u pojedinačnim registracijama jamčenja, kao što je već rečeno, obavljalo se na osmanskom šerijatskom sudu obraćanjem zainteresirane stranke koja je upućivala pismo nadležnom kadiji.¹⁰⁷ Procedura je otpočinjala na način da kada su bili u pitanju razni pojedinačni slučajevi koji su se rješavali u okviru navedenog nadležnog suda i, uglavnom, informacija o njima se može sresti samo u sidžilima šerijatskog suda ili u pojedinačnom izvodu koji je navedeni sud izdavao. Znači ta procedura nije izlazila iz okvira suda na lokalnom nivou koji je bio kompetentan za rješavanja personalnih pitanja stanovništva koje je po principu teritorijalne pripadnosti gravitiralo određenom kadilučkom sudu. Pojedinačne registracije jamčenja vodile su se po ukazanoj potrebi, a na osnovu ustaljene sudske procedure koja je od početka uspostave sudske vlasti na utvrđeni način funkcionirala u pokrajini.

Kada se radilo o slučaju kolektivnog uzajamnog jamčenja koje se obavljalo na području određenog kadiluka sa pripadajućim mu sudskim nadležnostima ili na području cijelog ejaleta, tada se ta procedura obavljala drugačije. Poznato nam je da je godine 1181./1767. bila izdata jedna naredba da se svi koji nastanjuju kadiluke u Bosanskom ejaletu moraju međusobno povezati jamstvom. U tom pogledu upotrijebljeni su termini: *...eyaleti Bosna'da vaki' kazalarda sakin ve mütemekkin olanlar*.¹⁰⁸ Procedura je bila inicirana od valije kao najvišeg administrativno-upravnog organa u pokrajini. Valija je bujuruldije sa naredbom o jamčenju upućivao ovim povodom na kadije i naibe kao sudske organe, na mutesellime kao odgovorne policijske službenike te na muftije i, općenito, pripadnike uleme kao ljude od mišljenja i stava, na zabite i age kao garante izvršenja i sprovođenja naredbi, a u određenim posebno važnim situacijama, prije svega na kul-čehaju pa tek onda na ostale gore navedene. U periodu reformi nakon što je uvedena reformirana vojska i miralaj bujuruldije su upućivane na miralaja, na vekile mutesellima i na ostale

107 Vidjeti dokument A-2424: Serdengečtija Abdullah obratio se visočkom kadiji Osman-efendiji sa tužbom da neki Osman-efendija, odmetnik/eškija, navaljuje i napada na njegov han, te stoga moli da se spomenuti odmetnik privede na sud i opomene te izražava nadu da će navedeni uložiti trud da dobije kefila koji će jamčiti da neće više napadati na njegov han. Dokument je sačinjen 27. mjeseca zi-l-hidždže 1228./ 21. decembra 1813. godine.

108 Vidjeti: *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 134.

bez izmjena, tj. kao što je bilo i ranije uobičajeno. Bujuruldije kojim je valija prenosio naređenje o kolektivnoj kefillemi su radi registracije prilagane na sud na čijem području nadležnosti se trebala obaviti kefillema.

Naredbe za kolektivno jamčenje izdavane su nekada za područje samo jednog kadiluka, a nekada za sve kadiluke. U takvim naredbama precizirano je da se sačini sudska odluka o kefillemi, da se sačini defter kefilleme sa podacima koji su određeni kao potrebni za tu priliku u povodu koje se defter sastavlja te da se taj defter i sudska odluka o njegovom sačinjavanju pošalju na Portu. Jedan primjerak je ostajao zabilježen na sudu nadležnog kadije, a jedan primjerak se davao mutesellimu. Ono što se naredbodavnim dokumentima o obavljanju kefilleme tražilo bilo je, pored navedenog, i bilježenje imena i ličnog opisa upisanika u kefilleme-defter, što je označavano riječima: *isim ve şöretleri*.¹⁰⁹ Na osnovu bujuruldija čije je izdavanje imalo pokriće u sultanovom fermanu su se kasnije obavljale i pojedinačne kefilleme za čijom bi se registracijom iznenada ukazala potreba. Za sve kefilleme nisu uvijek bili ubilježeni u sidžile dokumenti o naredbi na osnovu kojih je imala biti sačinjena. Iz bujuruldija koje su bilježene prije nekih slučajeva jamčenja te ovisno o samoj vrsti jamčenja vidi se kojim su povodom nastajale, kome su upućivane, odnosno ko je bio dužan za njihovu realizaciju. Za održavanje reda i mira u Bosni bili su odgovorni valija, kadije i policijsko-vojni organi. Pored valije, preko kojeg je slata naredba o kefaletu, i kul-čehaje age kao bosanskog age i zastupnika janičarskog age na poslovima organizacije i provođenja jamčenja pozvani su bili učestvovati: mutesellim, kadije, muderrisi i ulema, zabiti i age kao izvršni organi vlasti koji brinu o konkretnom čuvanju sigurnosti, a uz njih bili su angažirani i ihtijari odžaka kao savjetnici i ljudi od časti/*ehl-i irz*.¹¹⁰ Moglo bi se govoriti o dva osnovna tipa bujuruldija kojim se naređivalo kolektivno jamčenje:

1. Bujuruldije kojima se inicirao jedan vid jamčenja koji su bili dužni provoditi imami, šejhovi, hatibi, odgovorni ljudi do čije se riječi držalo, a koji su bili nadležni za provođenje posebnog oblika jamčenja, a ako se radilo o potrebi da se u tom pogledu obavi i jamčenje raje, tada su to bili knezovi. Naređivano je da se sva ehalija kasaba i sela upiše sa svojim imenom i prezimenom te da jamče međusobno jedni za druge: *...be her kazada vaki 'kasabat ve karyelerin ehalileri birbirlerine tekeffül...*¹¹¹, naređivano je da se sačine defteri, uvedu u sidžile, sačini sudska odluka da se po njoj postupa, a primjerak deftera da se pošalje na Portu. Smisao slanja deftera na Portu bio je da se registrira u Glavnoj državnoj računovodstvenoj kancelariji/*Baş muhasebe* u

109 *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 134.

110 GHB, *Sidžil 31*, str. 22.

111 *Sidžili kadije kaze Novi Pazar...* n.d., str. 134.

kojoj se vodila evidencija prihoda i rashoda koji su uključivali i finansiranje državnih službenika i povremenih izdataka koja su isplaćivana po potrebi onima koji su obavljali neke državne poslove.

2. Bujuruldije koje su upućivane kadijama kadiluka, vojnim zapovjednicima, kapetanima, zabitima janičara, uglednim stanovnicima i onima koji su nazivani ajanima-prvacima u obavljanju izvršne vlasti. Izdavane su i u vrijeme velikih nereda i nemira kada je stanovništvo na području određenog kadiluka ili na području cijelog ejaleta bilo uznemireno i destabilizirano. Takvom bujuruldijom naređivalo se da se kefillema ili garancija jednih za druge obavi za sve domaćine islamske vjeroispovijesti i za svu raju, a i da se pohvataju oni koji nered i nasilje čine. Godine 1235./1819.-20. izdata je bila bujuruldija Dželaluddin-paše da se „sav islamski ehl i sirotinja raja koja boravi u vašem kadiluku“/kazanizda kain ehl-i islam ve ve re‘ayanın cümlesini... poveže ćefilemom.¹¹² Pri tom ovdje termin *ehli islam* ukazuje na sve domaćine, posjednike, vlasnike koji su islamske vjeroispovijesti.

3. U sidžilima su vođene i registracije kolektivnih kefillema, a da im nije prethodila bujuruldija na osnovu koje su se provodile kolektivne kefilleme. Primjer takve kolektivne kefilleme jeste kefillema ehalije sela Ravnica zabilježena u stolačkom sidžilu iz 1206./1791.-92. godine. Budući da su kolektivnim kefilemama prethodile bujuruldije koje su se bilježile u sidžilima može se pretpostaviti da je ovakva kolektivna kefillema mogla biti sprovedena po osnovi ranije izdate i u nekom ranijem sidžilu registrirane bujuruldije te uobičajene kadijske pravne prakse, a na inicijativu naiba kadije kadiluka.¹¹³

Na osnovu bujuruldija kadija je muraselom upućivao nadležna lica određenog područja da obave kefillemu. Ovdje se kao primjer donosi tekst jedne takve murasele¹¹⁴ izdate 19. safera 1232./08. januara 1817. godine koji glasi: „Obavještavaju se imam Orahova, Zagrađa i Bukovice te vodeći ljudi i oni do čije se riječi drži u navedenom mjestu o sljedećem: U skladu sa važnom bujuruldijom koja je izdata ovaj put u vezi sa općim povezivanjem putem jamčenja ehalije travničkog kadiluka ispisuje se i šalje ova murasela. Treba da se svi muslimani/*ehli islam* i sva raja nastanjena i koja je ubilježena u vašim

112 *Maglajski sidžili* 1816.-1840., Sarajevo, 2005., str. ; te iste godine, dana 17. ševvala 1235. godine zabilježena je i u sidžilu sarajevskog kadije bujuruldija Dželaluddin-paše kojom se naređuje da se islamski ehl/*ehli islam* i sva raja povežu jamcima (garantuju jedni za druge) uz znanje šerijatskog suda te da se kao mjera sigurnosti i zaštite uvede u službu i određeni broj pandura na području navedenog kadiluka da bi se spriječili i pohvatali živi ili mrtvi „oni koji presreću na putevima, koji pale i krađu“. Vidjeti: GHB, *Sidžil* 60, str. 66.

113 Vidjeti: *Sidžil stolačkog kadije* iz 1206./1791.-92. godine, list 11b.

114 Čini se da je ovakvih murasela veoma malo sačuvano. U mojoj dugogodišnjoj praksi ovo je prva na koju sam naišla.

jaftama međusobno poveže putem jamčenja, a ako neki od njih bude ostao bez jamca neka mu se ubilježi ime i opis i neka se defteri pokažu na sudu. Selam.¹¹⁵

Pojedinačne registracije u sidžilima sarajevskog suda i sidžilima drugih kadiluka

Pojedinačni kefaleti obrađeni u osmanskim fikhskim djelima registrirali su se arapskim terminima uklopljenim u osmansko-tursku sintagmu *mala kefalet/jamčenje za imovinu* i *šahsa kefalet/jamčenje za osobu*. Potreba za ovakvim kefaletima proizlazi iz pojedinačnih komunikacija među strankama u okviru njihovih osobnih privatno-pravnih porodičnih veza ili kroz poslovne veze, tj. odnose se na probleme i pitanja koja proistječu iz poslovnih relacija. U konkretnim pojedinačnim kefaletima navode se konkretna djela i konkretne radnje. Pojedinačne registracije bilježile su se, uglavnom, bez prethodno izdate bujuruldije koja bi neposredno prije samog akta jamčenja bila registrirana u sidžilu. Uporište i osnov za navedeni čin svake pojedinačne registracije kadija je praktikovao po osnovi davno uspostavljene prakse i po osnovi posljednjeg izdatog zvaničnog naredbodavnog dokumenta (bujuruldije koja je svoje navode zasnivala na posljednjem izdatom fermanu) kojim se dotadašnji način postojeće i od ranije uspostavljene prakse i dalje produžavao i legalizovao kao validan. Učestalo pojavljivanje hrsuza, lopova, nasilnika ukazivalo je na to da su se na tom lokalnom području koje je činilo jedno ili više sela, jednu ili više mahala među stanovništvom navedene zajednice pojavljivali ozbiljni problemi i delikti koji nisu ugrožavali samo tu užu lokalnu nego i širu društvenu zajednicu. Stoga su osmanske vlasti propisivale akt jamčenja ne samo kao kolektivni čin nego prije svega kao pojedinačni. Kao dokaz tome je činjenica da se u svim sidžilima pojavljuje neki broj pojedinačnih kefilema ili čefilema dok se kolektivne kefileme susreću samo u pojedinim sidžilima. Pojedinačna kefilema obavljala se sa jednim a ponekada i sa dva jamca. Za registraciju navedene kefileme bilo je karakteristično: navođenje imena osobe zbog koje se poduzima jamčenje, bilježenje mjesta boravka, bilježenje razloga zbog kojeg se ukazala potreba za pojedinačnim činom jamčenja, navođenje imena jamca ili više jamaca i mjesta njihovog boravka, bilješka iskazana uobičajenom formom koja se uglavnom koristila za pojedinačno jamčenje: *...mütekeffil olduğu (oldukları) kayd şud*.¹¹⁶ Pored gore navedenih, u pojedinačna jamčenja spadaju i jednostavne i neodređene registracije u kojim se bilježi samo ime osobe za koju se jamči, mjesto odakle je i ime osobe koja je jamac/

115 GHB, A-4944/TO-1.

116 *Zabilježeno je da jamče...*

kefil. Primjer: *Za Damjanovića Stevana iz Crnotine jamčio je Salih-baša iz istog sela*.¹¹⁷ Radi se o registracijama koje osim donošenja informacije o činu jamstva više nikakvu drugu informaciju ne daju. Jamčenje uz gore navedene elemente i formu izraženu sa terminima *kefil* ili *mütekeffil* upućuju na povezivanje, preuzimanje obaveze inkriminiranog lica da neće činiti navedeno nedjelo ili da se neće neprikladno i nedostojno ponašati ili da će ispuniti neku na sebe preuzetu obavezu. Potreba za bilježenjem pojedinačnih jamčenja ili garancija odnosila se uglavnom na sljedeća pitanja:

- Jamčenja u vidu garancije kao opće potvrde za nekog da je osoba na svom mjestu, osoba „o sebi pri sebi“, što bi u savremenoj sudskoj registraciji odgovaralo formi iskaza da nije kažnjavan i da nije krivično gonjen, a u sudskoj registraciji na osmanskome sudu iskazivalo se izrazom „da je miran čovjek“/*kendi halinde olup*.¹¹⁸

- Registriranje jamčenja pred sudom u okviru vođenja sudskog postupka i rasprave te donošenja sudske presude uz svjedoke.¹¹⁹

- Poslovna jamčenja i garancije koja se mogu pojaviti samo kao jedna kratka pojedinačna registracija koja se odnosi na jednu osobu ili kao jedna vrsta kolektivnog jamčenja ubilježena u vidu niza pojedinačnih jamčenja registriranih jednim povodom za sve navedene osobe što se tada iskazivalo kroz *defter poslovnog jamčenja*. Čest slučaj ispisivanja takvog deftera su defteri registriranja obaveza u vezi s klanjem stoke na određenim mjestima te davanje kompetencija navedenim osobama uz obaveznu garanciju i jamčenje koji navedeni daju jedni drugima u smislu poslovne podrške i saradnje.¹²⁰ Pojedinačna forma u defteru jamčenja za klanje stoke ispisivana je na sljedeći način, npr: *Kabadayı Abdullah başanın (...) 70 ve merkurum Kabadayı için kefil olan Ahmed başa ve Ibrahim başa*.¹²¹ U velikom broju sidžila sarajevskog suda, na čijem području je trebalo osigurati dopremanje grla i organizirati klanje stoke u skladu sa potrebama navedenog područja, ubilježeni su defteri sa garancijama i jamčenjem o tome da će svaka osoba zadužena za navedeni

117 GHB, *Sidžil* 50, str. 3.

118 Primjer takve registracije: „Kršćanin Rado, nastanjen u selu Šići u džematu Rakova Noga je miran čovjek. Pošto on ne pravi nikakva nerada za njega su jamčili iz sela Vrutka Husejin, sin Hasanov, Jašar, sin Ismailov, Ibrahim, sin Mehmedov, Fazlullah, sin Osmanov, Abdullah, sin Mehmedov. Ako se pojavi protivna strana zabilježeno je da će biti privedena na vijeće šerijatskog suda. Zavedeno 16. šabana 1217./12. decembra 1802. godine.“ Vidjeti: *Sidžil* 42, str. 274.

119 Primjer takvog jamčenja je slučaj dužnika koji je oslobođen jer je bio u nemogućnosti platiti dug, a za njega su jamčili njegovi sinovi. Vidjeti *sidžil* 42, str. 69.

120 GHB, *Sidžil* 12, str. 3.

121 *Kabadajija Abdullah başa (...) 70, Ahmed başa i Ibrahim başa koji su kefil za spomenutog Kabadajju*. (*Sidžil* 12, str. 3).

posao isti u skladu sa zaduženjem i obaviti korektno.¹²² Davanje garancija ili jamčenje za nekog bilo je praksa i kada su bili u pitanju i drugi poslovi. Primjer koji ukazuje na način na koji su se davale i bilježile preporuke za obavljanje nekog posla i za dobijanje posla evidentiran je u sidžilu jajačkog kadije 1105./1693.-94. godine u kojem se daje garancija za grupu stolara iz jajačkog kadiluka koja treba da ide u Beograd.¹²³ Pojedinačnim registracijama često se iskazivao i neki vid poslovnog jamstva i garancije što je u osnovi predstavljalo vrstu poslovnog dogovora i podjele nadležnosti ili ograničavanja određenih nadležnosti na koje neko ko je u mogućnosti da daje jamstvo i garanciju, ima utjecaj bilo da se radi o poslovnom dogovoru o raspodjeli nadležnosti u domenu prodaje roba bilo da se radi o garanciji da neko neće obavljati prodaju onog što mu nije dozvoljeno i na mjestu gdje mu nije dozvoljeno.¹²⁴

- Veliki broj jamčenja odnosi se na garancije koje za zimmije daju njihove age i begovi kao posjednici zemlje, čifluka/*ashab-ı alaka* koji daju garanciju na ovaj način za svoje čifčije, svoje najamnike, pratioce, sluge.¹²⁵ I veza između čifluk-sahibije i njegovog čifčije predstavljala je vrstu poslovnog odnosa i angažiranja te je po osnovi tog odnosa aga i beg kao čifluk-sahibija preuzimao brigu i odgovornost te davao razne oblike garancije za navedene najamnike na svom imanju, uglavnom zimmije.

Gore navedenim pojedinačnim kefilemama uglavnom nije neposredno prethodila bujuruldija, a ukoliko i jeste, nije bilježena u svakom sidžilu u kojem su pojedinačne kefileme bilježene. One su se bilježile po ukazanoj potrebi, a odluke o njihovom registriranju donosile su se i po od davnina uspostavljenoj sudijskoj praksi. Takvi problemi zbog kojih se javljala potreba za traženjem jamca nekome, tj. za dodjeljivanje jamca mogli su biti učestale pojave krađe, nezakonitog otvaranja mejhana, prodaje opojnih pića, nadogradnje ili izgradnje crkava i manastira bez prethodnog dobijanja odobrenja od strane sultana, slučajevi krvnog delikta, potreba za jamčenjem ili garancijom da će neko biti predat osmanskome policijskom oficiru/*zabitu* i priveden po potrebi na šerijatski sud, maltretiranje supruge, maltretiranje komšija ili bilo koji drugi oblik napadanja na nečiju imovinu u smislu nanošenja ma koje štete, pljačke ili napada na nečiju čast, uzimanje nečeg na što dotična osoba nema pravo (kao što je, npr., pravo sijanja na tuđoj zemlji)¹²⁶ i slično tome. Kadija je vodio brigu o tome da se na području njegove sudske nadležnosti

122 Vidjeti: *Sidžil 40*, strana 1; *Sidžil 42*, str. 6; *Sidžil 43*, str. 1; *Sidžil 44* str. 6;

123 OIS, *Sidžil br. 10*, list 20.

124 *Sidžil 40*, korice.

125 Primjer: GHB, *Sidžil 50*, str. 3. Sve registracije su ubilježene mjeseca šabana 1225./između 01. i 29. septembra 1810. godine.

126 Vidjeti: *Sidžil 40*, str. 240.

registriraju pojedinačni slučajevi jamčenja kojim je trebalo onemogućiti pojavu nasilja i spriječiti nasilno ponašanje određenih osoba čije je devijantno ponašanje uočeno. U slučaju kada kadija nije mogao sam kroz postupak pravne procedure jamčenja uspostaviti red na lokalnom području iz domena njegove odgovornosti, tada se službenom predstavkom obraćao na *mutesellima* i valiju da problem riješe na drugi način. Bilo je slučajeva da se nije mogao naći niko iz njihovog bliskog okruženja da jamči za nasilnike, a dešavalo se i da cjelokupna sredina iz koje je potekao nasilnik iskazuje neposlušnost i nepokornost zakonu.¹²⁷

U adalet-fermanima se susreću odlomci koji su sačinjeni na osnovu čestih i veoma žestokih pritužbi na kadije u čijoj su nadležnosti bile registracije *kefillem*a, kako pojedinačnih tako i onih kolektivnih. O kakvoj se vrsti prelaženja ovlaštenja radi, kada je u pitanju uzimanje kefila i registracija zvana *kefillem*a/jamstvo ili jamčenje, vidi se iz teksta jednog adalet-fermana datiranog mjeseca redžepa 1018./ između 30. septembra 1609. i 29. oktobra 1609. godine: „Moje carsko uho je čulo da se (...)”¹²⁸ prilikom provjere/*teftiş* registriraju pojedinačno, posebno oni za koje kažeš da su muslimani, dobre osobe, posebno oni za koje kažeš da ne obavljaju *namaz/bi namaz* i posebno oni za koje kažeš: „ne znamo, ovaj je neko došao je iz tuđine“, a posebno oni za koje kažeš „nismo vidjeli njegovo nevaljalo djelo“. I nakon što jedan drugome postanu kefil, nakon što ponovo izvrše registraciju i nakon što uzmu od svakog po jedan-dva groša kao novac za registraciju/*siccil akçesi* i za sudsku odluku/*hüccet akçesi* i kao novac za muhzira i onog što posluhuje/*muhzir ve hizmetkar akçesi* tada natjeraju vojvode da uzmu sav novac/*kulli akçe* na ime novca za kefilnamu/*kefilname akçesi*. I da bi se uzeo novac iz ruku onog ko raspolaže novcem daje se primjerak registracije u ruke skupine nasilnika pod izgovorom da je registrirano ono što je od ranije bilo sumnjivo. Iz sidžila se izbacuju predmeti koji se odnose na njihovu smutnju/*fesad* tako što se uzima mito od onih čiji je *fesad* utvrđen i daje se u njegove ruke sudska presuda da je dobar i pobožan. A od propalih i zaduženih *multezima*¹²⁹ uzima se po nekoliko groša i zlatnika te se ti koji raspolažu novcem upisuju kao kefil sa *multezimom/zakupnikom* koji o tome nema pojma i njemu (tj. onom ko ima

127 Nuri Mustafa, kadija iz Ljubinja, sastavio je arz u kojem je izvijestio da su trojica navedenih nasilnika/*zalima* pobjegli, da se za njih u njihovom selu nije našao kefil te da je i cijelo stanovništvo sela nepokorno usljed čega je on kao kadija onemogućen da uspostavi pravdu. Vidjeti: OIS, *Sidžil ljubinskog kadije* iz 1203.-04./1788.-1790. godine.

128 Ovdje navodim samo onaj dio teksta koji se odnosi na jamstvo.

129 Ovlašteni zakupnik odgovoran za upravljanje i poslovanje na nekom državnom dobru, nekoj proizvodnoj jedinici koja donosi prihode ili, ukoliko je posebno uspješan, odgovornim za skupinu takvih proizvodnih jedinica.

novac) u ruke daju sudsko rješenje...¹³⁰ Ovakvi fermari, bez obzira na vrijeme u kojem su izdati, bili su zakonsko uporište za dalje sprovođenje sudske prakse registracije pojedinačnih kefilema kao i osnov za izdavanje valijine bujuruldije na nekom lokalnom području kada bi se za tim iznenada pojavila potreba na nekom području.

Intenzivirano narušavanje reda dovodilo je do potrebe da se izda ponovo jasna naredba kojom bi se narušavanje autoriteta centralne vlasti kao i nepoštivanje autoriteta njenih ovlaštenih predstavnika u korijenu sasjeklo. Takvo narušavanje intenziviralo se upravo u vrijeme Muharemijine bune i kasnijih posljedica njenog izbijanja. Stoga je upravo tim povodom izdata jedna bujuruldija od strane Kamila Ahmed-paše s namjerom da bude registrirana u sidžil, da bude javno obznanjena te da mjere sprečavanja navedenih nezakonitih radnji budu odmah sa svom ozbiljnošću i strogoćom preduzete. Najefikasnija mjera koja je u sudskoj praksi Osmanske države od početka do kraja praktikovana jeste bilo uzimanje jamca/*kefila* za one koji narušavaju mir i sigurnost. Onaj ko nije mogao naći nikoga ko bi garantovao za njega da više neće postupati svojevóljno i ne pridržavajući se zakona i pravila, bio bi uhapšen, i o njemu bi bio dostavljen ilam na Bosanski divan.¹³¹ Povremeno registriranje ovakvih bujuruldija bilo je u funkciji osvježavanja sjećanja na davno uspostavljene zakone i pravila u sudskoj praksi te su, kada bi ponovo nekim povodom bile zabilježene u sidžil, predstavljale uporište za nastavak uobičajene sudske prakse registriranja pojedinačnih slučajeva kefileme. Bujuruldija, koja se registrirala u sidžile i koja je uzimana kao osnov i zakonska podloga za bilježenje pojedinačnih kefilema, mogla je biti izdata na arzuhal zainteresiranog lica upućen valiji te bi tim povodom valija slao bujuruldiju nadležnom kadiji sa uputama kako da se navedeni problem riješi uz posredovanje mubašira kao službeno poslatog lica koje neposredno kontaktira sa strankama i uz nalog da se problem registrira i procijeni na šerijatskom sudu. U slučaju da se pitanje jamstva i pojedinačnog jamčenja nije moglo riješiti ni putem jamca niti pozivom glavnog dužnika/*al-asıl* i jamca/*kefil* na šerijatski sud tada je valija nalagao proceduru u njegovom prisustvu na divanskom sudu. Takva procedura od strane valije je bila inicirana uglavnom onda kada se radilo o tome da je jedna od stranaka bila u kategoriji vojne klase.¹³² Jasno je da valija nije imao pravo miješati se u pravnu stručnost samog

130 I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin ilmiyye teşkilatı*, Ankara, 1984., str. 251.

131 Vidjeti: bujuruldija datirana 25. džemazije-1-ahira 1170./17. marta 1757. godine, u: *Sidžil tešanjskog kadiluka*, regeste u rukopisu, obradio i preveo A. Polimac (GHB, A-146/TO), str. 112. U navedenoj bujuruldiji se posebno ističe potreba da se iznađu jamci za svakog Ciganina koji se nepristojno i neprikladno ponaša.

132 Vidjeti: OIS, *Sidžil jajačkog kadije broj 10*, list 35, bujuruldija datirana 17. zi-l-hidždžeta 1104./19. augusta 1693. godine upućena kadiji Jajca. Bujuruldija je bila izdata na arzuhal

kadije, osim ukoliko i sam nije bio pravnik i posjedovao takvu stručnost, ali je valija djelovao kao zastupnik zakona i sprovođenja zakonske procedure kao osoba zadužena da prati, kontrolira i inicira te procedure i njihovo odvijanje u skladu sa zakonom.

Collective and individual warranty, bail books and bail registrations in Bosnia of Ottoman period

(Summary)

The paper discusses the concept of warranty or guarantee as used in the Ottoman registrations. It further talks about types of registrations: individual and collective, as well as of bail registration procedures in the Ottoman courts. With reference to examples, description and application of certain terms characteristic of the concept of warranty, guarantee, are elaborated. Particular attention has been paid *to collective bail books or books of collective warranty as factors of ensuring general security the purpose of which, together with the manner of registration, primarily exemplify the practice typical of territories such as Eyalet of Bosnia*. To illustrate collective bail books, in addition to previously processed Mestvica List of Warranties of 1257/1841, and Christian List of Warranties of 1202/1788, an overview and description of numerous other traditionally kept bail books has been given, including details from the year of 1565. The practice of mutual warranties among beys, bashas, aghas, imams, as well as warranties for their subordinates, i.e. servants is discussed. The paper also includes an overview of Lists of Warranties by janissary bashas of 1181/1768, mutual warranties from the village of Osinići, jamat of Pazarić of 1231-32/1816-17, collective bail book of 1213/1796-97 covering the mahalles of Ašik Memija, Bagadadija and dhimmi of Crnotina village, bail book of mahalle Nežzade that was created after a scuffle in Pale in 1248/1832, and others. In addition to the above mentioned bail books, there is an elaboration on another group of *collective bail books referring to guild corporations and mutual warranties in terms of participation in economic livelihood of specific regions*. The oldest known

spahije Mustafe, koji je imao potraživanja od nekog Selima nastanjenog u okolici Jajca a koji ni nakon brojnih traženja nije izmirivao dugove prema njemu. Bujuruldijom je naloženo da glavni dužnik/*al-asıl* koji je od navedenog spahije uzeo kredit/*karz* i koji mu je ostao dužan dvije puške, i njegov *kefil bil mal* budu pozvani na šerijatski sud da se stvar registrira po zakonu, a ako se ne bude mogao utjerati dug ni preko kefila, tada je naloženo da se navedeni dužnik i njegov kefil privedu pred valiju „tarafımıza irsal eyleyesiz“ da bi se obavila rasprava i utjerala pravda.

example of such kind is a book from 1565 registered in the protocol of the Sarajevo court, covering the region of Sarajbosna. However, it is very probable that the practice of registrations of collective books existed from the beginning of the work of sharia court, even before creation of mahkeme by establishment of kadi's office.

The paper provides information on the high level of responsibility of janissary agha and his deputy related to warranties, protection of law and order of the governing system in Ottoman provinces. The Ottoman Porte charged *kul kehaja* or agha *kul kehaja esbek* with the duty of evaluating the general situation and assessing the correlations between various groups. Based on instructions sent by the Porte, they checked on circumstances and initiated measures in accordance with orders received. The practice of classical Ottoman type warranties expressed through collective books existed in the Bosnian province until 1841-1842. The proof of it is the famous Mestvica List of Warranties which was kind of transitional book/list between traditionally kept collective bail books and the new books organized in a modern way.

Within the modernization of an ongoing Ottoman system of the first half of the 19th century, it became evident that, in accordance with reformatory changes and after abolition of janissaries in 1826, the higher level of power no longer relied on *kul čehaja* but on *mirliva* as a supreme commander of newly established military formations called the Victorious Muhammadan Army -*Asakir-i Mansure-i Muhamediyye*, as well as on *mirliva's* deputy and *mutesellim's* deputy.